

Rapport 2006:3 R

Högre utbildning och forskning 1945–2005

– en översikt

Något om referenser

Som källmaterial har använts propositioner, statens offentliga utredningar (SOU) och olika författningar avseende högre utbildning och forskning.

Många uppgifter har hämtats från utredningar och rapporter från de centrala ämbetsverken UKÄ, UHÄ, VHS och Högskoleverket.

Utvecklingen av antalet studenter inom grundutbildning och forskarutbildning baseras på statistik från Statistiska centralbyrån och Högskoleverket. Detta gäller även data om personalen vid universitet och högskolor.

Högskoleverket • Luntmakargatan 13 • Box 7851, 103 99 Stockholm
tfn 08-563 085 00 • fax 08-563 085 50 • e-post hsv@hsv.se • www.hsv.se

Högre utbildning och forskning 1945–2005 – en översikt

Utgiven av Högskoleverket 2006

Högskoleverkets rapportserie 2006:3 R

ISSN 1400-948X

Innehåll: Högskoleverket, avdelningen för statistik och analys, **Onni Tengner**

Formgivning: Högskoleverkets informationsavdelning

Tryck: Tryckeri, Ort, månad 2006

Tryckt på miljömärkt papper

Innehåll

Inledning	5
Framväxten av universitet och högskolor	7
Grundutbildning	9
Inledande översikt	9
Fasta studiegångar vid de filosofiska fakulteterna 1969	10
Högskolereformen 1977	11
Från utbildningslinjer till examensordning	13
Reformen 1993	14
Från 14 000 till 340 000 studenter	16
Examina	17
Från 20 till 60 procent kvinnor	19
Breddad rekrytering	20
Finansieringen av studierna	21
Vidgat tillträde	22
Tre exempel på reformerade utbildningar	25
Medellånga vårdutbildningar	25
Teknisk och naturvetenskaplig utbildning	26
Lärarytutbildning	27
Forskarutbildning	31
Forskarutbildningsreform 1969	31
Ny licentiatexamen	32
Allmän och särskild behörighet införs	33
Fördubbling av doktorsexamina under 1990-talet	34
Anställning som doktorand införs	35
Ökning av andelen kvinnor efter 1970	36
Finansiering av verksamheten vid universitet och högskolor	39
Finansiering av grundutbildningen	39
Finansiering av forskning och forskarutbildning	41
Samverkan	47
Uppföljning, utvärdering, kvalitet	51
Pedagogiskt utvecklingsarbete	53
Personalen vid universitet och högskolor	55
Undervisande och forskande personal	56
Professorer	57
Forskarassistenter	59
Lektorer	59

Adjunkter	60
Annan forskande och undervisande personal	60
Teknisk och administrativ personal	60
Andelen kvinnor ökar	61
En åldrande lärarkår	62
Från Kansler för rikets universitet till Högskoleverk	65
Universitetskanslersämbetet 1964–1976	65
Universitets- och högskoleämbetet 1976–1992	67
Verket för högskoleservice	69
Sveriges universitets- och högskoleförbund	70
Högskoleverket 1995–	70
Internationellt perspektiv	73
Internationalisering i Sverige	75
Mobilitet	76
Bolognaprocessen	79
Bilaga. Universitet och högskolor	81

Inledning

Syftet med föreliggande rapport är att ge en översiktlig bild av utvecklingen inom högskoleområdet under den expansiva sextioårsperioden från mitten av 1940-talet till våra dagar.

Efter andra världskrigets slut har den högre utbildningen och forskningen utvecklats på många sätt och alltmer blivit föremål för statsmakternas intresse. En lång rad av offentliga utredningar har givit förslag i olika frågor. Fler universitet och högskolor har tillkommit, och i dag finns det minst en högskola i varje län. Den grundläggande högskoleutbildningen har reformerats 1977 och 1993, och dagens forskarutbildning har sitt ursprung i 1969 års forskarutbildningsreform. Expansionen av utbildningen i Sverige och i andra länder har medfört att allt fler får möjlighet att studera vid universitet och högskolor. Antalet studenter i grundutbildningen i Sverige har ökat från 14 000 i mitten av 1940-talet vid dåvarande universitet och högskolor till 340 000 i dag och även forskarutbildningen har byggts ut avsevärt. Tillträdesreglerna till högre utbildning har utretts och reformerats ett flertal gånger. Rekryteringen till högre utbildning har breddats, och andelen kvinnor har ökat. Studentinflytandet har reglerats författningsmässigt. Uppföljning och utvärdering har utvecklats, och kvalitetsfrågor har blivit centrala. Det internationella perspektivet har kommit alltmer i fokus. En anpassning till den s.k. Bolognaprocessen medför att vi står inför ytterligare en reform.

Under perioden har det skett en successiv övergång från detaljerad centralplanering på nationell nivå till mål- och resultatstyrning. Det gäller t.ex. finansieringen av grundutbildning och forskning/forskarutbildning. Externa finansiärer har fått ökat inflytande över forskningsresurserna vid universitet och högskolor. Samverkan mellan lärosätena och näringslivet och samhället i övrigt har utvecklats och funnit nya former. Besluten om utbildningsutbudets inriktning och organisation har i stor utsträckning överförts från central nivå till lärosätena själva. Även den interna organisationen beslutas numera av lärosätena själva inom vissa rambestämmelser.

Framväxten av universitet och högskolor

I mitten av 1940-talet bedrevs högre utbildning i Sverige vid universiteten i Uppsala och Lund, vid Stockholms högskola och Göteborgs högskola samt vid några fackhögskolor inom bl.a. medicin, ekonomi, teknik och jord- och skogsbruk. De flesta var statliga, men Stockholms och Göteborgs högskolor hade ännu inte statlig huvudman. De hade dock redan i början av 1900-talet fått examensrättigheter och var i princip jämställda med universitet. Handelshögskolorna i Stockholm och Göteborg drevs i privat regi med kommunalt och statligt stöd. I Stockholm fanns sedan länge konstnärlig utbildning inom olika områden och även gymnastik- och idrottsutbildning. Högre teknisk utbildning fanns i Stockholm och Göteborg.

Efterkrigstiden innebar ett ekonomiskt uppsving i Sverige, och det framstod som nödvändigt att bygga ut den högre utbildningen och höja befolkningens utbildningsnivå. En rad av offentliga utredningar avlöste varandra (U45, U55, U63, U68 m.fl.). Göteborgs högskola förstatligades 1954 och Stockholms högskola 1960. De blev därmed universitet. Handelshögskolan i Göteborg införlivades med Göteborgs universitet 1971, medan Handelshögskolan i Stockholm fortfarande har enskild huvudman.

På förslag från 1963 års universitets- och högskolekommitté, U63, (SOU 1965:11–12) tillkom under senare delen av 1960-talet universitetsfilialer i Örebro, Växjö, Karlstad och Linköping för att ta hand om en del av den kraftiga ökningen av antalet studenter. Filialerna var knutna till respektive universitet i Uppsala, Lund, Göteborg och Stockholm. I Umeå inrättades ett universitet 1965 och i Linköping 1975. Högre teknisk utbildning och forskning etablerades i Lund 1961, i Linköping 1969 och i Luleå 1971. De tidigare socialinstituten förstatligades 1963 och blev självständiga socialhögskolor. Dessa gick 1977 upp i den nya högskoleorganisationen. Då tillkom ett antal högskolor i olika delar av landet, och de återstående universitetsfilialerna blev självständiga högskolor. Ytterligare högskolor har tillkommit efter 1977, och med inrättandet av Högskolan på Gotland finns det nu minst en högskola i varje län.

Sedan mitten av 1990-talet bedrivs verksamheten vid Chalmers tekniska högskola och högskolan i Jönköping i stiftelseform. De landstingskommunala vårdhögskolorna har successivt överförts till statliga lärosäten, och

från och med 2002 har staten övertagit huvudmannaskapet. Dessutom finns ett tiotal mindre, enskilda utbildningsanordnare med examensrättigheter.

Reformen 1977 avsåg grundutbildningen. Fasta forskningsresurser skulle inte fördelas till de nya högskolorna. Men vissa medel tilldelades högskolorna för forskningsstödjande åtgärder och för forskningsnätverk. Därutöver fanns kompetensutvecklingsmedel för att stödja lärare som önskade forskarutbildning. Begreppet forskningsanknytning skapades. Forskningen ökade successivt vid de mindre och medelstora högskolorna, och i mitten av 1990-talet beslutade statsmakterna att forskningsresurserna skulle förstärkas vid dessa högskolor och bli permanenta.

Fr.o.m. 1997 får alla högskolor anslag för forskning och konstnärligt utvecklingsarbete. Ökningen av forskningsmedel blev särskilt stor vid högskolorna i Karlstad, Växjö och Örebro, som fr.o.m. 1999 benämns universitet. Även Mitthögskolan fick förstärkta forskningsresurser, och fr.o.m. 2005 är benämningen Mittuniversitetet. Universitetet har generell examensrätt för forskarutbildning. Dessutom har Högskolan i Kalmar tilldelats vetenskapsområde naturvetenskap, Blekinge tekniska högskola och Mälardalens högskola vetenskapsområde teknik, Högskolan i Jönköping humanistisk-samhällsvetenskapligt vetenskapsområde samt Malmö högskola vetenskapsområde medicin. Dessa högskolor har därmed fått examensrätt för forskarutbildning inom respektive vetenskapsområde. Även övriga högskolor kan ha forskarstuderande, men dessa är då inskrivna vid ett lärosäte med examensrätt för forskarutbildning.

I slutet av rapporten finns en förteckning över universitet och högskolor 2005 med årtal för tillkomst.

Grundutbildning

Inledande översikt

Som inledning till den kommande beskrivningen av utvecklingen av grundutbildningen ges här en kortfattad översikt i punktform av denna utveckling.

- Grundläggande högskoleutbildning i Sverige har genomgått två större reformer efter andra världskriget 1977 och 1993. 1977 års reform innebar en omfattande centralplanering på statsmaktsnivå av utbildningsutbudet. Ett hundratal allmänna utbildningslinjer inrättades, vilka fördes till fem yrkesutbildningssektorer. Dessutom fanns lokala linjer och enstaka kurser.
- En övergång till mål- och resultatstyrning inom statsförvaltningen i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet ledde fram till reformen 1993, då lärosätena fick ökad frihet och statsmakternas detaljstyrning av grundutbildningen minskade. En decentralisering av besluten inom viktiga områden ägde rum. Linjesystemet avskaffades och ersattes med en examensordning. Ett nytt resurstilldelningssystem för grundläggande högskoleutbildning infördes.
- Antalet studenter har ökat kraftigt framför allt under 1960- och 1990-talen. Andelen kvinnor i högre utbildning har ökat. Det är dock stora skillnader mellan olika utbildningar.
- Ett generellt studiestödssystem infördes 1965 och reformerades 1989, då det bl.a. blev möjligt att studera utomlands med svenska studiemedel. Antalet personer som studerar utomlands har därefter ökat kraftigt. Studiestödet modifierades 2001.
- Ett flertal utredningar har utrett vilka krav som skall ställas på dem som skall få tillträde till högre utbildning. En breddad rekrytering till högre utbildning har ägt rum och därmed även en viss ökning, framför allt under senare år, av studenter med arbetarbakgrund.
- Studentinflytandet växte fram under 1960-talet och reglerades författningsmässigt i samband med högskolereformen 1977. I början av 2000-talet kompletterades högskolelagen med en övergripande bestämmelse om studenternas rätt att utöva inflytande över utbildningen.

- Uppföljning/utvärdering av högre utbildning och kvalitetsfrågorna har varit aktuella länge, även om de blivit mer framträdande efter övergången från detaljstyrning till mål- och resultatstyrning och i samband med 1993 års reform.
- Det internationella perspektivet har kommit alltmer i fokus, och som ett led i den s.k. Bologna-processen står den högre utbildningen inför ytterligare en reform, som bl.a. innebär en ny utbildningsstruktur omfattande grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå.

Fasta studiegångar vid de filosofiska fakulteterna 1969

Utbyggnaden av gymnasiet i mitten av 1900-talet medförde att antalet personer som sökte sig till högre utbildning successivt ökade. Det skapades även vissa möjligheter för andra än dem med studentexamen att bedriva högskolestudier, t.ex. folkskollärare och läroverksingenjörer. Utbildningskapaciteten vid universitet och högskolor byggdes ut. Vid de filosofiska fakulteterna (dvs. humanistisk, samhällsvetenskaplig och matematisk-naturvetenskaplig fakultet) var tillträdet till studier fritt, och det medförde en mycket kraftig ökning av studenter framför allt under 1960-talet. Strävan efter att öka genomströmningen och effektivisera utbildningen ledde till att det 1964 inrättade Universitetskanslersämbetet (UKÄ) 1966 fick i uppdrag att utreda en fastare organisation av grundutbildningen inom de filosofiska fakulteterna. En arbetsgrupp tillsattes som fick namnet UKAS, Universitetskanslersämbetets arbetsgrupp för fasta studiegångar. År 1968 presenterades förslagen från UKAS. Förslagen innebar att alla studier inom de filosofiska fakulteterna skulle organiseras i 35 olika utbildningslinjer och att UKÄ skulle fastställa utbildningsplaner för alla linjer och kursplaner för alla ingående kurser. Reaktionen blev häftig inom högskolevärlden, och inte minst studenterna protesterade. År 1968 var det studentoroligheter i många länder, och i Sverige fick studenterna i och med förslaget från UKAS ytterligare anledning till protester. I Stockholm ockuperades det dåvarande kårhuset vid Holländargatan. Ett modifierat förslag genomfördes 1969 (PUKAS, där P står för Olof Palme, som då var ecklesiastikminister). Det omfattade 18 utbildningslinjer, och det lokala inflytandet över innehållet blev större än i det ursprungliga förslaget. S.k. normalstudieplaner för alla kurser fastställdes av UKÄ, och de tidigare betygsnivåerna (ett, två och tre betyg) ersattes av ett poängsystem. Poängsystemet gäller fortfarande, ett läsårs heltidsstudier motsvarar 40 poäng.

Det fria tillträdet till de filosofiska fakulteterna medförde att antalet studenter fortsatte att öka, och en ny utredning tillsattes, 1968 års utbildningsutredning (U68). Uppdraget var att göra en allsidig utredning av den eftergymnasiala utbildningen. Forskning och forskarutbildning skulle inte behandlas. Ledamöter i U68 var statssekreteraren i Utbildningsdepartementet och tre generaldirektörer. Till utredningen knöts tre referensgrupper. Förslagen från U68 (SOU 1973:12) ledde efter ytterligare beredning fram till en principproposition 1975 (prop. 1975:9) och en slutlig proposition 1977 (prop. 1976/77:59). Därmed var grunden lagd till högskolereformen 1977, som innebar en helt ny organisation för den grundläggande högskoleutbildningen och som med en del modifieringar kom att gälla till 1993.

Högskolereformen 1977

Huvuduppgifterna för reformarbetet var enligt proposition 1975:9:

”att ytterligare öka utbildningens tillgänglighet, särskilt för andra studerandegrupper än de traditionella, och därmed främja den sociala utjämningen,

att bredda och differentiera det samlade utbildningsutbudet, särskilt med hänsyn till anknytningen till arbetsmarknaden och förnyelsen av arbetslivet,

att demokratisera utbildningens organisation och anpassa dess verksamhetsformer till en mer allsidig rekrytering av studerande.”

Reformen innebar att så gott som all postgymnasial utbildning sammanfördes under det kollektiva begreppet högskolan. Den grundläggande högskoleutbildningen kom härigenom att omfatta betydligt fler utbildningar än tidigare. Det var huvudsakligen lärarutbildningar och förskollärarytbildning, vårdutbildningar, högre konstnärlig utbildning, utbildningar vid socialhögskolorna och gymnastik- och idrottshögskolornas utbildningar som fördes till högskolan. Även yrkesteknisk högskoleutbildning (YTH), som startat som försöksverksamhet några år tidigare, permanentades och införlivades i högskolan. Det vidgade högskolebegreppet innebar att antalet studenter steg med nästan 46 000 mellan 1976 och 1977.

Även utbildningen inom de filosofiska fakulteterna skulle yrkesinriktas och ha hög relevans för samhället. Utbildningen vid övriga fakulteter och

vid fackhögskolorna var redan mer eller mindre yrkesinriktad. Nästan all högskoleutbildning organiserades i utbildningslinjer, och anknytningen till arbetsmarknaden tydliggjordes genom att utbildningen grupperades i följande fem yrkesutbildningssektorer:

- Teknisk yrkesutbildning
- Administrativ, ekonomisk och social yrkesutbildning
- Vårdyrkesutbildning
- Utbildning för undervisningsyrken
- Utbildning för kultur- och informationsyrken.

Inom varje yrkesutbildningssektor organiserades allmänna utbildningslinjer, vilka förtecknades i bilaga till den nya högskoleförordningen. Regeringen bestämde inför varje budgetår antalet nybörjarplatser (planeringsramar) för varje allmän utbildningslinje och lärosäte. Dessutom kunde lokala linjer inrättas av lärosätet. Även lokala linjer skulle vara inriktade mot ett visst yrkesområde. Ett lärosäte kunde också inrätta enstaka (fristående) kurser som främst skulle tillgodose behov av fortbildning och vidareutbildning och som inte motsvarades av linjer.

Det fria tillträdet till ett stort antal utbildningar inom de filosofiska fakulteterna fanns fortfarande kvar efter 1977, men tillströmningen av studenter blev mycket större än vad som planerats. Det dröjde endast till 1979 innan riksdagen beslutade att all högskoleutbildning skulle spärras, och därmed upphörde det tidigare fria tillträdet vid de filosofiska fakulteterna (prop.1978/79:93).

Tolv nya högskolor utan forskningsorganisation tillkom i samband med reformen. Dessa var högskolorna i Borås, Eskilstuna/Västerås, Falun/Borlänge, Gävle/Sandviken, Jönköping, Kalmar, Karlstad, Kristianstad, Sundsvall/Härnösand, Växjö, Örebro och Östersund. På alla orterna fanns redan högskoleutbildning eller annan eftergymnasial utbildning, främst lärarutbildning. Senare ökades antalet med sju högskolor. Den senaste är Högskolan på Gotland.

En regional beslutsnivå inrättades. Sverige indelades i sex högskoleregioner med ett universitet och ett antal högskolor i varje region. Inom regionen skulle en regionstyrelse svara för samordnande planering av den grundläggande högskoleutbildningen i syfte att skapa ett allsidigt utbildningsutbud. Regionstyrelsen skulle vidare fördela medel till lärosätena i regionen för lokala och individuella linjer och enstaka kurser. Regionstyrelserna skulle även ha ett sammanhållande ansvar för anknytningen mellan lärosäten med och lärosäten utan fasta forskningsresurser. Fördel-

ningen av särskilda medel för forskningsanknytningen skulle beslutas av regionstyrelsen. Med tillkomsten av regionstyrelserna fick högskoleområdet fyra planeringsnivåer: den centrala statsmaktsnivån (regering och riksdag), den centrala ämbetsverksnivån (UHÄ), den högskoleregionala nivån (regionstyrelserna) och den lokala nivån (lärosätena). Regionstyrelserna avvecklades dock 1988.

Reformen innebar också organisatoriska förändringar både på central och på lokal nivå. På central nivå hade Universitets- och högskoleämbetet inrättats 1976. UHÄ skulle ansvara för översiktlig och samordnande planering av såväl grundutbildning som forskning och forskarutbildning. Anslagsframställning (petita) skulle årligen lämnas för hela högskoleområdet.

Även lärosätenas lednings- och planeringsorgan förändrades. Varje lärosäte skulle ledas av en styrelse med rektor som ordförande. I styrelsen skulle lärarna och studenterna vara företrädare men nu också ledamöter som skulle företräda de allmänna intressena och som hämtades utanför högskoleområdet. Därmed fick allmänrepresentanter för första gången tillträde till styrelserna. År 1988 ändrades högskolestyrelserna sammansättning och uppgifter. Företrädare för allmänna intressen fick majoritet i styrelserna och deras inflytande stärktes. Rektor var ordförande i lärosätets styrelse t.o.m. 1997, men fr.o.m. 1998 föreskrivs att regeringen skall utse en ordförande som inte är anställd vid berört lärosäte. För utbildningslinjerna inrättades 1977 linjenämnder och för forskning och forskarutbildning fakultets- och sektionsnämnder. Institutionerna fick styrelser med prefekten som ordförande, och ledamöter i övrigt hämtades bland lärare, studenter och övriga anställda. Regelverket förändrades så småningom, och i samband med 1993 års reform fick lärosätena större frihet att själva besluta om den interna organisationen inom vissa rambestämmelser.

Under 1960-talet hade försöksverksamhet startat med nya samarbetsformer mellan lärare, studenter och övrig personal (FNYS). Detta gjorde det möjligt för studenterna att bli resresenterade i många av lärosätenas beslutsorgan, som utbildningsnämnder och institutionsstyrelser. Genom reformen 1977 permanentades studentinflytandet och reglerades författningsmässigt.

Från utbildningslinjer till examensordning

I början av 1980-talet fanns det drygt 110 allmänna utbildningslinjer fördelade på de fem yrkesutbildningssektorerna. Dessutom fanns ett tiotal

påbyggnadslinjer. Successivt byggde lärosätena upp ett omfattande utbud av lokala linjer inriktade på speciella yrkesområden. En del av dessa visade sig svara mot mer permanenta behov och omvandlades till allmänna linjer. Läsåret 1992/93 uppgick antalet allmänna linjer till omkring 130. Vid sidan av linjeutbudet fanns även ett stort antal fristående kurser.

Försöksverksamhet med tvåårig ingenjörutbildning i högskolan inleddes i slutet av 1980-talet. Denna utbildning ersatte fjärde årskursen på den fyraåriga tekniska linjen i gymnasieskolan som successivt fasades ut. Ingenjörutbildningen permanentades, och nästan alla utbildningar har förlängts till att omfatta tre år. Även sjöbefäls- och driftpersonalutbildning fördes i början av 1980-talet till högskolesektorn. (Se vidare särskilt avsnitt om tekniska och naturvetenskapliga utbildningar.)

Mot bakgrund av en övergång till mål- och resultatstyrning inom statsförvaltningen i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet framstod planeringssystemet för grundutbildningen som komplicerat och otidsenligt.

1989 tillsattes en utredning med uppdrag att se över den pedagogiska verksamheten inom högskolan. Utredningen kom att kallas ”Grundbulsten”. En utlösande faktor för tillsättandet var den omfattande kritik av grundutbildningen som framförts av bl.a. Sveriges Förenade Studentkårer. Kritiken inriktades bl.a. på att pedagogiska meriter spelade en alltför underordnad roll vid tillsättande av lärartjänster, högskolans lärare saknade pedagogisk utbildning, undervisningen var alltför inriktad på detaljkunskaper och examinationen var dåligt anpassad till utbildningen. I utredningens betänkande *Frihet, ansvar, kompetens – grundutbildningens villkor i högskolan* (SOU 1992:1) föreslogs ett flertal åtgärder för att förbättra situationen.

Utredningen föreslog bl.a. att ett råd för grundläggande högskoleutbildning skulle inrättas. Ett sådant tillkom 1990 med uppgift att stödja pedagogiskt utvecklingsarbete vid universitet och högskolor.

I utredningens betänkande *Resurser för högskolans grundutbildning* (SOU 1992:44) föreslogs ett nytt resurstilldelningssystem för högskolans grundutbildning, vilket utgjorde ett av underlagen till det resurstilldelningssystem som kom att införas genom reformen 1993.

Reformen 1993

1993 års reform innebar en betydande avreglering och decentralisering av beslut. Statsmakternas detaljinflytande över universitet och högskolor

minskade (prop. 1992/93:1). Linjesystemet avskaffades och ersattes av en examensordning med en examensbeskrivning för varje examen.

Universitet och högskolor fick större möjligheter att själva besluta om antagning av studenter, studieorganisation och utbildningsutbud. Detta gällde även användandet av resurser och intern organisation. En ny högskolelag och en ny högskoleförordning infördes. Arbetsmarknadsanknytningen som hade framhållits i reformen 1977 tonades ner.

Resurstilldelningen till universitet och högskolor för grundläggande utbildning förändrades totalt. Lärosätenas tilldelning av resurser baseras på *per capita*-ersättning för antalet helårsstudenter och helårsprestationer och maximeras genom ett s.k. takbelopp. Varje lärosäte får ett utbildningsuppdrag där mål och ramar i olika avseenden anges. Utbildningsuppdragen beslutas av regeringen. Resurstilldelningssystemet gäller för statliga lärosäten, men motsvarande reglering gäller även för enskilda utbildningsanordnare enligt avtal. Ersättningsbeloppen för helårsstudenter och helårsprestationer fastställs årligen av statsmakterna. Beloppen är olika för olika utbildningsområden.

I en examensordning ges föreskrifter om vilka examina som finns. Generella examina är:

- Magisterexamen efter studier om minst 160 poäng
- Kandidatexamen efter studier om minst 120 poäng
- Högskoleexamen efter studier om minst 80 poäng.

Utöver de generella examina finns ett antal yrkesexamina.

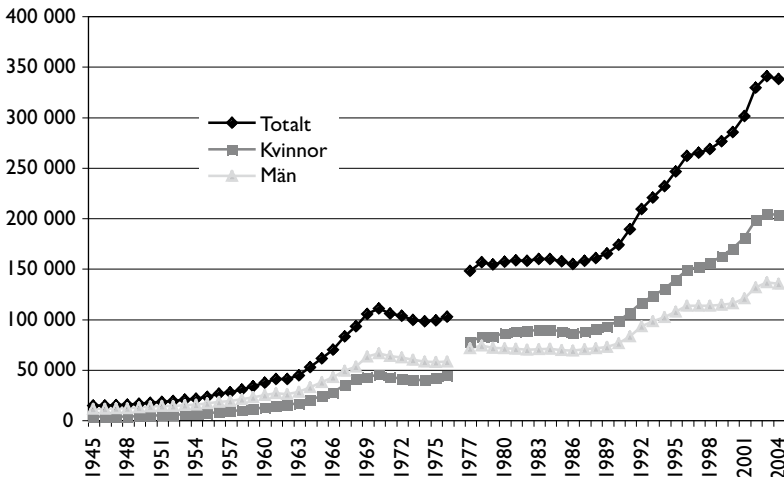
Examensordningens uppdelning i generella examina och yrkesexamina gäller fortfarande. En del förändringar har genomförts efter 1993. Magisterexamen med ämnesbredd och en ny lärarexamen infördes 2001. En yrkeshögskoleexamen tillkom 2003. Även vid Sveriges lantbruksuniversitet har några examina tillkommit. Grundutbildningen står nu inför ytterligare en reform genom den s.k. Bologna-processen. I anslutning till denna föreslås att den högre utbildningen skall indelas i grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå. (Se vidare avsnittet Internationellt perspektiv).

Reformen 1993 medförde också att kvalitetsfrågorna kom i fokus. Ansvar för kvaliteten i utbildningen lades på lärosätena, samtidigt som ett nyinrättat utvärderingssekretariat – Kanslersämbetet – och sedermera Högskoleverket skulle granska kvaliteten i den högre utbildningen och genomföra uppföljningar och utvärderingar. (Se vidare avsnittet Uppföljning, utvärdering, kvalitet).

Från 14 000 till 340 000 studenter

1945 var antalet studenter vid dåvarande universitet och fackhögskolor cirka 14 000. Strax efter krigsslutet tillsatte Kungl. Maj:t 1945 års universitetsberedning (U45). Antalet elever vid realskolor och gymnasier förväntades att öka som en följd av stora ungdomskullar under 1940-talet. Fler lärare behövdes. Därför beslutades att bl.a. folkskollärare kunde få tillträde till akademisk utbildning på vissa villkor. Fortsatt utbyggnad av den högre utbildningen framstod som väsentlig, vilket ledde till att 1955 års universitetsutredning (U55) tillsattes. Utredningen arbetade ända till 1963, då ett sista delbetänkande publicerades. Under utredningstiden hade flera förslag lagts fram, och statsmakterna fattade successivt beslut i olika frågor. Antalet studenter ökade, och en uppmärksam fråga gällde resurstilldelningssystemet vid de filosofiska fakulteterna. Från och med 1958 infördes den s.k. automatiken, som innebar att resurserna till olika utbildningar inom de filosofiska fakulteterna anpassades till antalet studenter. På så sätt kunde antagningsbegränsningar undvikas, och fler studenter fick tillträde till högre utbildning. Men det ökade studentantalet medförde ett behov av fler lärare. 1958 inrättades därför tjänster som universitetslektor för att ta hand om undervisningen inom grundutbildningen.

Figur 1. Antalet studenter i grundutbildningen vid universitet och högskolor höstterminerna 1945–2004. Reformen 1977 innebar att ytterligare 46 000 studenter fördes till högskolan, 33 000 kvinnor och 13 000 män.

Det fria tillträdet till de filosofiska fakulteterna medförde att antalet studenter ökade kraftigt under 1960-talet. Utbyggnaden av gymnasieskolan, stora ungdomskullar i högskoleåldern och förbättrade möjligheter att fi-

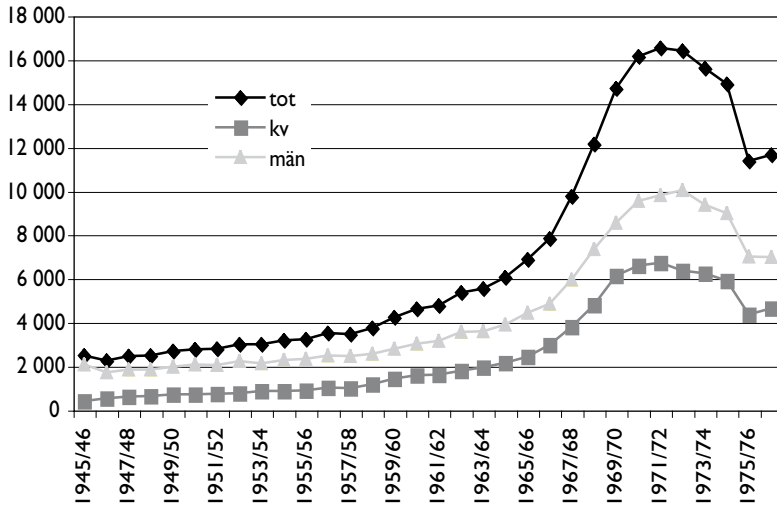
nansiera studierna bidrog till ökningen. I slutet av detta decennium fanns det tre gånger så många studenter som i början. Frågan om att spärra tillträdet diskuterades men avvisades såväl av utredningar som av statsmakterna. Trots att ett antal universitetslektorer tillkommit för att ta hand om grundutbildningen uppstod lärarbrist och en del provisoriska lösningar fick tillgripas. Studenter i högre årskurser fick undervisa nybörjarna etc. I början av 1970-talet minskade tillströmningen av studenter för att åter öka under 1970-talets senare år. 1979 spärrades all högre utbildning.

Under 1980-talet stagnerade antalet studenter. Det fanns ungefär lika många studenter i början och slutet av decenniet totalt sett. Däremot skedde omfördelningar mellan yrkesutbildningssektorerna. Inom en i stort sett konstant totalram ökade tekniksektorn kraftigt. Sektorn för undervisningsyrken minskade, liksom även vårdsektorn. Men från och med början av 1990-talet ökade resurserna för grundutbildning, och antalet studenter har fördubblats från 170 000 höstterminen 1990 till 340 000 höstterminen 2004.

Examina

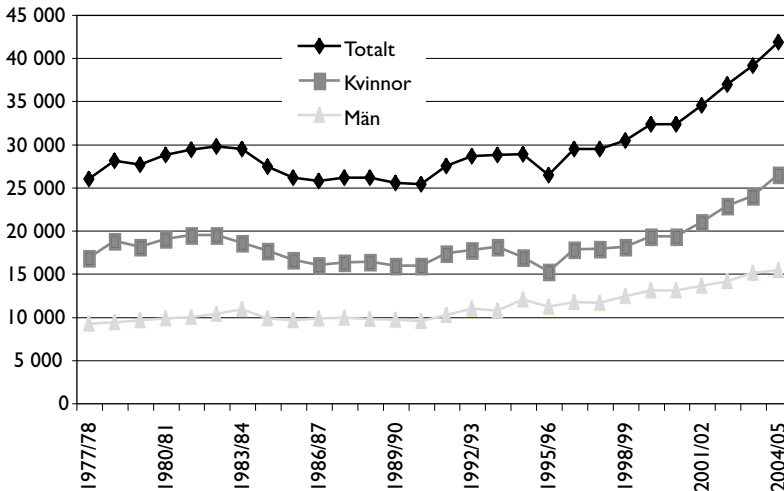
Den kraftiga ökningen av antalet studenter under 1960-talet medförde att antalet examina ökade framför allt i början av 1970-talet. Under de tre första åren på 1970-talet var antalet examina cirka 16 000 per år (exklusive påbyggnadsexamina). Antalet examina minskade därefter för att åren före högskolereformen 1977 vara nere i omkring 11 500. Det fanns flera orsaker till minskningen; bl.a. hade årskullarna minskat och en del utbildningar fått begränsat antal platser. (Av tekniska skäl anges för perioden 1945/46–1976/77 antalet examina och för perioden 1977/78–2003/04 antalet personer som tar sin första examen).

Figur 2. Antal examina i grundutbildningen 1945/46–1976/77, exklusive påbyggnadsutbildning. Antalet examina nådde ett maximum i början av 1970-talet för att därefter minska fram till reformen 1977

Det vidgade högskolebegreppet i reformen 1977 innebar att antalet examina steg kraftigt. Under perioden 1977/78–2004/05 har antalet personer som tar sin första examen ökat från 25 900 till 41 700, en ökning med cirka 60 procent. Antalet examinerade steg kraftigt till läsåret 1983/84, vilket var det sista året man kunde ta ut examina enligt äldre studieordning. Därefter skedde en minskning, och under senare hälften av 1980-talet var utexaminationen i stort sett konstant för att åter börja öka under 1990-talet.

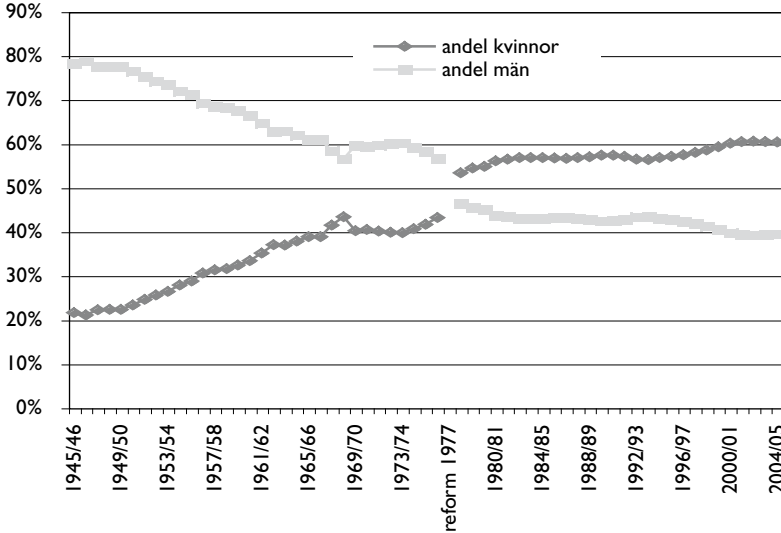
Figur 3. Antal studenter som tar sin första examen 1977/78–2004/05. Från början av 1990-talet ökar antalet examinerade kraftigt. Under de senaste fem läsåren har antalet examinerade kvinnor ökat markant.

Från 20 till 60 procent kvinnor

Andelen kvinnor i högskolans grundutbildning har successivt stigit. I mitten av 1940-talet låg andelen på drygt 20 procent för att 1976 uppgå till 43 procent. I och med det vidgade högskolebegreppet i högskolereformen 1977 steg antalet studenter kraftigt. De stora utbildningarna inom vård- och undervisningsområdet som införlivades i högskolan var kvinnodominerade. Genom reformen steg därför andelen kvinnor totalt sett med 10 procentenheter till 53 procent, medan andelen män sjönk från 57 till 47 procent. Andelen kvinnor har därefter fortsatt att gå upp för att under de senaste åren uppgå till omkring 60 procent. Variationen är dock stor mellan olika utbildningar. Till exempel var andelen kvinnor i civilingenjörsutbildning på 1940-talet endast omkring 2 procent för att i början av 1990-talet uppgå till 24 procent. Efter en temporär uppgång i slutet av 1990-talet är andelen nu åter 24 procent.

Figur 4. Andel kvinnor och andel män i grundutbildningen 1945/46–2004/05. Andelen kvinnor har ökat från drygt 20 procent till över 60 procent.

Inom jurist/jur. kand.-utbildningen har andelen kvinnor stigit från omkring 13 procent på 1940-talet till 59 procent 2003/04. En liknande utveckling kan noteras för läkarutbildningen, där andelen kvinnor nu uppgår till 55 procent. Veterinärutbildningen är i dag helt kvinnodominerad med 89 procent kvinnor, medan motsvarande andel på 1940-talet endast var 9 procent.

Breddad rekrytering

Ett av målen med reformen 1977 var att främja social utjämning och öka tillgängligheten till högre utbildning för andra studerandegrupper än de traditionella. Men det skulle dröja till expansionsperioden under 1990-talet innan några större förändringar avseende den sociala bakgrunden hos högskolestuderande kunde konstateras. Utbildningar inom vård- och undervisningsområdet som tillfördes högskolan 1977 har relativt hög andel studenter från arbetarhem, medan andelen på längre ”högstatusutbildningar”, som läkarutbildning m.fl., är betydligt lägre. Från början av 1990-talet sker dock en förändring mot minskad social snedrekrytering totalt sett. Bland högskolenybörjare under 35 år ökade andelen från arbetarhem från 18 till 24 procent, samtidigt som andelen från högre tjänstemannahem minskade från 33 till 28 procent. Inom juristutbildningen och

civilingenjörsutbildningen har en viss utjämning skett under 1990-talet, däremot inte inom läkarutbildningen.

Andelen nybörjare med utländsk bakgrund har ökat, dvs. nybörjare som är födda utomlands eller har två föräldrar födda utomlands. Under läsåret 2003/04 hade nära 17 procent av nybörjarna vid universitet och högskolor utländsk bakgrund, vilket är i paritet med motsvarande andel i befolkningen. Det är dock stora skillnader mellan olika invandrargrupper beroende på ursprungsland.

Finansieringen av studierna

Ett generellt studiemedelssystem infördes 1965. Alla som bedrev eftergymnasial utbildning fick rätt till studiemedel oberoende av föräldrarnas ekonomiska situation. Tidigare fanns möjlighet att få statligt garanterade studielån. Studiestödet var då behovsprövat bl.a. gentemot föräldrarnas inkomst – något som också gällde systemen i andra länder. Studiemedlen bestod av en bidragsdel och en lånedel. Stödets storlek skulle följa den allmänna prisutvecklingen. Återbetalningen skulle ske i fast penningvärde, och lånet skulle normalt vara slutbetalt vid 50 års ålder. Med alltfler äldre personer i utbildning infördes i mitten av 1970-talet i samband med en vuxenutbildningsreform ett särskilt vuxenstudiestöd (svux) och ett korttidsstudiestöd. Dessa finansieringsformer gällde främst dem som tog ledigt från arbetet för att studera på grund- eller gymnasienivå. 1984 infördes möjligheter för arbetslösa att få vuxenstudiestöd (svuxa).

1989 genomfördes omfattande förändringar i studiemedelssystemet. De nya reglerna innebar en höjd totalnivå, höjd bidragsdel och vidgade möjligheter till studiemedel vid utlandsstudier. Återbetalningen av lånen blev inkomstrelaterad.

Studiestödssystemet reformerades 2001. Studiestödsformerna studiemedel, svux och svuxa ersattes av ett nytt samordnat studiemedelssystem. Totalbeloppet förblev oförändrat, men bidragsdelen höjdes från 27,8 procent till 34,5 procent av totalbeloppet. En möjlighet att få tilläggs lån infördes för studerande med ansträngd ekonomi. Även fribeloppet, dvs. den summa man får tjäna vid sidan av studierna, höjdes. Återbetalning av lån sker i ett annuitetsliknande system, där målet är att studieskulder i normalfallet ska vara betalda efter 25 år eller innan låntagaren fyller 60 år.

Vidgat tillträde

Frågan om vilka krav som skall ställas på dem som ska få tillträde till högre utbildning har tilldragit sig betydande intresse under årens lopp. En detaljerad redovisning för perioden fram till 1997 finns i rapporten *Tillträde till högre utbildning – en evighetsfråga* (Högskoleverkets skriftserie 1997:13 S). I det följande ges en översikt.

Ett antal utredningar har behandlat tillträdesfrågorna. Skolreformerna i början av 1960-talet och den starka ökningen av elever i gymnasieskolan ställde krav på nya regler för tillträde till högre utbildning. Tidigare gällde i princip studentexamen för tillträde till högre utbildning, men 1953 utökades möjligheterna så att t.ex. folkskollärare och läroverksingenjörer kunde få tillträde på vissa villkor.

Efter utredning i den s.k. Kompetensutredningen (KU) inleddes 1969 försök med att ge personer som fyllt 25 år och hade 5 års yrkesverksamhet behörighet för vissa utbildningar (25:5-regeln eller 25:4-regeln, som den senare ändrades till). I början av 1970-talet fastslogs den allmänna behörigheten till minst tvåårig gymnasieutbildning eller viss utbildning vid folkhögskola. Även 25:5-regeln gav allmän behörighet. För samtliga krävdes två årskurser i svenska och engelska (prop. 1972: 84).

Dessutom påbörjades arbetet med ett studielämplighetsprov, som sedermera utvecklades till Högskoleprovet och som genom 1977 års högskolereform infördes som urvalsgrund för sökande som var behöriga enligt 25:4-regeln.

I början av 1980-talet reviderades tillträdesreglerna. Bl.a. togs möjligheten att få poäng för föreningsmeriter bort och arbetslivserfarenheten tonades ner. Situationen för unga sökande förbättrades genom att en tredjedel av det totala antalet platser avsattes till sökande med högst tre år gamla gymnasiebetyg.

1983 var det dags för en ny utredning. Denna tillträdesutredning fick i uppdrag att göra en noggrann analys av hela tillträdesystemet. Förslagen från utredningen lades fram 1985, och i betänkandet togs ett steg bort från det strängt formaliserade centrala tillträdesystemet. Utredningen fann det önskvärt att ta större hänsyn till de enskilda sökandenas kvalifikationer och till olika utbildningars särart (SOU 1985: 57).

Nya regler trädde i kraft 1991, och ändringarna innebar att det totalt sett blev enklare att gå direkt från gymnasieskolan till högre utbildning. Men de nya reglerna innebar också att högskoleprovet kunde göras av personer under 25 års ålder, vilket innebar att provet kunde utgöra en ”andra chans” även för unga sökande.

Genom 1993 års högskolereform blev varje lärosäte antagningsmyndighet. Den allmänna behörigheten kvarstod, men den särskilda behörigheten skulle lärosätena själva besluta om. Resultatet blev att behörighetsreglerna differentierades alltmer, och de blev så småningom alltmer oöverskådliga. Uppföljningen av reformen gjordes i en utredning kallad RUT 93, som föreslog att termen allmän behörighet skulle bytas ut mot *grundläggande behörighet* och att den särskilda behörigheten skulle bestämmas genom ett antal *standardbehörigheter*, som skulle fastställas av Högskoleverket. I efterföljande proposition (1995/96:184) slås fast:

Grundläggande behörighet skall den ha som

Från gymnasieskolan fått slutbetyg från ett nationellt eller specialutformat program och har lägst betyget Godkänd på kurser omfattande minst 90 procent av det antal gymnasiepoäng som krävs för ett fullständigt program.

25:4-regeln finns kvar.

Högskoleverket har sedermera utfärdat föreskrifter om vilka utbildningar som ger grundläggande behörighet, vilka standardbehörigheter som gäller för olika högskoleutbildningar, regler för urval m.m. Ett antal beslut har även fattats om medgivande för lärosäten att ställa andra krav än de som anges i fastställda standardbehörigheter.

I syfte att bredda rekrytering och underlätta livslångt lärande infördes i början av 2000-talet bestämmelser om s.k. reell kompetens, dvs. en möjlighet för lärosätet att göra undantag från något eller några behörighetsvillkor om den sökande har förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen utan att uppfylla behörighetsvillkoren.

2003 tillkallades en särskild utredare för att ånyo se över reglerna för tillträde till grundläggande högskoleutbildning. I direktiven framhölls att utgångspunkterna för arbetet skulle vara

- att öka direktövergången från gymnasieskolan till högskolan
- att uppmuntra elevernas prestationer i gymnasieskolan
- att minska konkurrenskompletteringen inom kommunal vuxenutbildning
- att bredda rekryteringen till högre utbildning.

Förslagen från utredaren kom 2004 (SOU 2004: 29), och efter remissbehandling har regeringen i propositionen *Ny värld – ny högskola* (prop. 2004/05: 162) föreslagit följande om grundläggande behörighet.

”Grundläggande behörighet har den som

fullföljt ett fullständigt nationellt eller specialutformat program och fått lägst betyget Godkänt i minst 2 250 gymnasiepoäng inklusive betyget Godkänt i gymnasiearbetet, eller

fått slutbetyg från gymnasial vuxenutbildning och har lägst betyget Godkänt i minst 2 250 gymnasiepoäng.”

Beträffande den särskilda behörigheten föreslår regeringen följande.

”Det skall som i dag finnas föreskrifter om vilka särskilda behörighetskrav som skall gälla för utbildningar som vänder sig till nybörjare och som leder till en yrkesexamen. Sådana föreskrifter skall meddelas av Högskoleverket. Kraven skall anges huvudsakligen i form av kunskaper från kurser eller ämnen i gymnasieskolan eller motsvarande kunskaper.

För övriga utbildningar som vänder sig till nybörjare skall varje högskola, inom vissa ramar som fastställs av Högskoleverket, få besluta om vilka krav som skall gälla.

Begreppet standardbehörighet skall utmönstras.”

De nya reglerna för grundläggande och särskild behörighet för tillträde till högskoleutbildning på grundnivå bör enligt propositionen tillämpas fr.o.m. antagningen till höstterminen 2010. Reglerna för tillträde till den avancerade nivån bör träda i kraft när de föreslagna ändringarna i högskolelagen om den nya examensstrukturen träder i kraft.

Tre exempel på reformerade utbildningar

De flesta utbildningar har reformerats under decenniernas lopp. I det följande ges tre exempel på det omfattande reformarbete som bedrivits.

Medellånga vårdutbildningar

Genom högskolereformen 1977 fördes sjuksköterskeskolorna och vissa andra vårdskolor till högskoleområdet. Det landstingskommunala huvudmannskapet kvarstod. Reformen innebar inte att de medellånga vårdutbildningarna omedelbart förändrades, men den s.k. Vård 77-kommittén lade grunden för en mer omfattande reformering av vårdutbildningarna. Den nya studieorganisationen, som började gälla läsåret 1982/83, innebar att fem nya allmänna utbildningslinjer inrättades inom vård- och omsorgsområdet och en generell höjning av förkunskapskraven infördes. Den nya hälso- och sjukvårdslinjen var störst, och genom denna utbildades sjuksköterskor med olika inriktningar. Dessutom inrättades laboratorieassistentlinjen, hörselvårdslinjen, rehabiliteringslinjen och sociala omsorgslinjen som allmänna linjer. Därutöver fanns påbyggnadsutbildningar och enstaka kurser med olika inriktningar.

Utbildningarnas forskningsanknytning och lärarnas vetenskapliga kompetens var några huvudfrågor som stod på dagordningen. Under första hälften av 1980-talet minskade antalet elever på gymnasieskolans vårdlinje, vilket medförde att antalet sökande sjönk kraftigt till högskolans vårdutbildningar.

En treårig sjuksköterskeutbildning startade på försök 1988. Den treåriga utbildningen öppnade möjligheten för sökande från flera linjer i gymnasieskolan, och rekryteringsbasen breddades avsevärt. Genom examensordningen 1993 tillkom ett flertal yrkesexamina inom vård och omsorg, de flesta omfattande 120 poäng.

I Huvudmannaskapsutredningens betänkande *Vårdhögskolor – kvalitet, utveckling, huvudmannaskap* (SOU 1993:12) framfördes åsikten att ett statligt huvudmannaskap skulle underlätta anknytningen mellan utbildning och forskning inom vårdutbildningen. Även utbyggnaden av fördjupade ämnesstudier på kandidat- och magisternivå och av forskarutbildning

inom vårutbildningens ämnesområden skulle underlättas. Med början 1995 har avtal träffats mellan staten och berörda huvudmän för vårutbildningarna, vilket resulterat i att vårdhögskolorna under perioden 1995–2002 successivt integrerats i statliga lärosäten. Från och med 2002 har staten helt övertagit huvudmannaskapet för vårutbildningarna.

Teknisk och naturvetenskaplig utbildning

Den tekniska yrkesutbildningssektorn omfattade efter reformen 1977 både tekniska och naturvetenskapliga utbildningslinjer. Sektorn dominerades inledningsvis av civilingenjörslinjer och utbildningslinjer inom naturvetenskap. Även yrkesteknisk högskoleutbildning (YTH) fördes till sektorn. Efter högskolereformen bedrevs ett omfattande utredningsarbete av tekniska och naturvetenskapliga utbildningars uppläggning och innehåll, i många fall i arbetsgrupper som tillkallades av UHÄ. Utvecklingsarbetet omfattade även nya områden, såsom informationsteknologi, bioteknik och arbetsvetenskap. Den största förändringen inom sektorn under första hälften av 1980-talet var expansionen av utbildningar inom dataområdet, då datatekniklinjen och den datavetenskapliga linjen byggdes ut.

Genomströmningen inom civilingenjörsutbildningarna var relativt låg med många studieavbrott. I syfte att förbättra studiesituationen ändrades utbildningarnas längd från 160 till 180 poäng den 1 juli 1986.

Under 1980-talet utreddes frågan om kortare tekniska utbildningar. En indelning av de tekniska utbildningarna i tre olika nivåer lanserades: civilingenjörer, ingenjörer och tekniker. Kortare, vanligtvis tvååriga ingenjörsutbildningar introducerades, dels som allmänna linjer, dels som lokala ingenjörsutbildningar inrättade av högskolorna själva. Under senare delen av 1980-talet föreslogs att det fjärde året på den fyraåriga tekniska linjen i gymnasieskolan skulle ersättas av ingenjörsutbildning i högskolan. Försöksverksamhet inleddes 1988. Successivt har ingenjörsutbildningen byggts ut och de flesta utbildningarna omfattar numera tre år. I slutet av 1990-talet var antalet nybörjare på högskoleingenjörsutbildningar 8 000 och på civilingenjörsutbildningar 6 300. Under åren på 2000-talet har dock antalet nybörjare på högskoleingenjörsutbildningar sjunkit dramatiskt till 4 300 läsåret 2003/04, medan nybörjarna på civilingenjörsutbildning stigit något.

Reformen 1977 omfattande inte sjöbefälsutbildning, dvs. utbildningar till styrman, sjökaptan, maskintekniker, sjöingenjör och radiotelegrafist. Men i början av 1980-talet fördes dessa utbildningar till högskolesektorn

liksom utbildningar inom det drifttekniska området. Dimensioneringen av sjöbefälsutbildningarna minskades kraftigt, och sjöbefälsskolorna i Malmö och Stockholm lades ner liksom senare även skolan i Härnösand.

Vid sidan av utvecklingen av ingenjörsutbildningarna inrättades några allmänna utbildningslinjer på teknikernivån inom driftteknik och produktionsteknik.

För att förbättra rekryteringen till tekniska och naturvetenskapliga utbildningar inrättades i början av 1990-talet ett basår, som är en behörighetsgivande förutbildning. Det riktar sig främst till personer från samhällsvetenskapliga eller ekonomiska utbildningar i gymnasiet. En förebild fanns vid dåvarande högskolan i Luleå som startat ett tekniskt basår i början av 1980-talet. Basåret ges nu vid många lärosäten.

Läraryt utbildning

Läraryt utbildning är i dag en av den svenska högskolans mest omfattande uppgifter. Den är spridd över hela landet, och mer än var tionde student vid universitet och högskolor studerar på en läraryt utbildning. Men det var först i och med 1977 års högskolereform som läraryt utbildningen fördes till högskolesektorn, och därmed övertog Universitets- och högskoleämberet den centrala myndighetsrollen från Skolöverstyrelsen. Skola och läraryt utbildning har under lång tid med viss regelbundenhet stått i fokus för den allmänna debatten. I enlighet med svensk förvaltningstradition har kommittéer, utredningar och arbetsgrupper under decenniernas lopp lämnat förslag på reformer av innehåll, omfattning och organisation av läraryt utbildningarna. Den senaste reformen trädde i kraft 2001.

Utbildning av lärare för skolväsendet tog sin början vid folkskolans tillkomst 1842. Då inrättades ett antal folkskoleseminarier för utbildning av lärare för folkskolan och senare även för småskolan. Successivt utvecklades utbildningarna, och i början av 1900-talet upprustades utbildningarna avsevärt och inträdeskraven höjdes. Främmande språk infördes och den praktiska utbildningen förstärktes. Utbildning för lärare i realskola och gymnasium introducerades 1865. Den byggde på genomgången ämnesutbildning motsvarande fil. kand. och omfattade pedagogisk och praktisk läraryt utbildning.

Med början i mitten av 1950-talet ersattes folk- och småskoleseminarierna av lärarhögskolor, till vilka även fördes ämnesläraryt utbildningen. Den första lärarhögskolan inrättades i Stockholm 1956. Ytterligare lärarhögskolor tillkom under 1960-talet i Malmö, Göteborg, Umeå, Uppsala och

Linköping. Så småningom införlivades även förskolläraryt utbildning, fritidspedagogutbildning, vårdläraryt utbildning och yrkespedagogisk utbildning, vilket ledde till att lärarhögskolor inrättades på flera orter. Lärarhögskolorna kom sedan att utgöra basen för de nya högskolor som inrättades i 1977 års reform.

Genom reformen försvann lärarhögskolorna med undantag för den i Stockholm. Läraryt utbildningarna inordnades i högskolan och bildade i den nya organisationen sektorn för utbildning för undervisningsyrken.

Till undervisningssektorn fördes följande 20 läraryt utbildningar som allmänna utbildningslinjer:

Barnavårdsläraryt linjen, folkhögskoleläraryt linjen, fritidspedagoglinjen, förskolläraryt linjen, gymnastikläraryt linjen, handels- och kontorsläraryt linjen, hemspråkläraryt linjen, historisk- samhällsvetenskapliga ämnesläraryt linjen, hushållsläraryt linjen, industri- och hantverksläraryt linjen, lågstadieläraryt linjen, matematisk-naturvetenskapliga ämnesläraryt linjen, mellanstadieläraryt linjen, musikläraryt linjen, slöjdläraryt linjen, språkvetenskapliga ämnesläraryt linjen, studie- och yrkesorienteringslinjen, teckningsläraryt linjen, textilläraryt linjen och vårdläraryt linjen.

Dessutom fanns tre påbyggnadslinjer, nämligen läraryt linjen för jordbruk, skogsbruk och trädgårdsskötsel, pedagogik/metodikläraryt linjen och specialläraryt linjen.

De tre ämnesläraryt linjerna omfattade 160 poäng, övriga allmänna linjer 40 till 120 poäng. Påbyggnadslinjerna utom specialläraryt linjen omfattade 20 poäng och specialläraryt linjen beroende på inriktning 20–100 poäng. För varje linje fastställde UHÄ studieplaner.

I början av 1980-talet fanns det drygt 25 000 årsstudieplatser för olika läraryt utbildningar. Av dessa platser hade förskolläraryt- och fritidspedagoglinjerna ungefär hälften. Prognoser för rekryteringsbehoven av förskolläraryt och fritidspedagoger visade att behoven skulle komma att minska, varför dimensioneringen av framför allt förskolläraryt linjen drogs ner. Antalet nybörjarplatser på denna linje minskade med 35 procent under den första hälften av 1980-talet. Även antalet förstahandssökande till förskolläraryt linjen minskade, bl.a. beroende på en vikande arbetsmarknad. Antalet årsstudieplatser ökade dock på andra linjer inom undervisningssektorn, och det fanns drygt 24 000 årsstudieplatser i mitten av 1980-talet.

Reformer genomfördes inom de fyraåriga ämnesläraryt linjerna. Utbildningen på linjerna inriktades i ökad utsträckning på själva läraryt uppgiften. Inslag av metodik/didaktik och praktik fogades in i de tre första årens ämnesstudier.

Från och med den 1 juli 1982 genomförs personalutbildning för skolväsendets behov i stor utsträckning inom högskolan. Fortbildningsavdelningarna inom skolväsendet upphörde och resurserna överfördes till högskolan.

Riksdagen fattade 1985 ett principbeslut om en ny lärarutbildning för grundskolan. Reformen innebar att den tidigare låg- och mellanstadielärarutbildningen lades ner. Ämneslärlinjerna skulle i fortsättningen endast avse lärarbehoven i gymnasieskolan. Den nya utbildningslinjen för grundskolan startade hösten 1988 och bestod av två grenar – utbildning av lärare för årskurs 1–7 respektive 4–9. Trots ett omfattande informations- och rekryteringsarbete uppstod till en början stora problem att besätta de planerade platserna bl.a. med inriktning mot matematik och naturorienterade ämnen.

I 1993 års reform infördes nya examina inom undervisningsområdet. Följande utbildningsprogram fanns:

Barn- och ungdomspedagogprogrammet, som omfattade inriktningar mot fritidspedagog och förskollärare. Grundskollärarytprogrammen 1–7 och 4–9. Gymnasielärarytprogrammet, som omfattade ett flertal inriktningar. Utbildningsprogram som ledde till lärarexamen inom hushåll, idrott, musik och slöjd. Dessutom fanns specialpedagogprogrammet, studie- och yrkesvägledarprogrammet, folkhögskollärarytutbildningen och flyglärarytutbildningen. Totalt omfattade lärarytprogrammen i mitten av 1990-talet omkring 34 000 studenter.

I april 1997 tillkallade regeringen en parlamentariskt sammansatt kommitté – Lärarutbildningskommittén – med uppgift att lämna förslag till förnyelse av lärarutbildningen. Kommittén lade fram sina förslag 1999, och en ny lärarutbildning startade hösten 2001 (prop 1999/2000: 135). Den nya samlade lärarexamen ersatte barn- och ungdomspedagogisk examen, bildlärarexamen, grundskollärarytexamen, gymnasielärarytexamen, hushållslärarytexamen, idrottslärarytexamen, musiklerarytexamen och slöjdlärarytexamen. Kursfordringarna höjdes generellt till att omfatta mellan 120 och 220 poäng.

För undervisning och annan pedagogisk verksamhet i förskola, fritidshem och grundskolans tidigare år krävs minst 140 poäng. För undervisning i grundskolans senare år och i gymnasial utbildning krävs minst 180 poäng, och för undervisning i yrkesämnen på gymnasiet krävs minst 120 poäng.

Utöver lärarexamen kvarstår i examensordningen flyglärarytexamen, folkhögskollärarytexamen, specialpedagogexamen och studie- och yrkes-

vägledarexamen. Hösten 2004 var omkring 45 000 studenter registrerade på lärarprogrammen.

Då lärarutbildningarna inordnades i högskolan genom reformen 1977 kom inte någon förstärkning av forskningen och forskarutbildningen till stånd. Olika insatser för att förstärka forskningen med anknytning till lärarutbildningen har skett under årens lopp. I samband med lärarutbildningsreformen 2001 ansåg statsmakterna att forskning och forskarutbildning på lärarutbildningens och den pedagogiska yrkesverksamhets område borde säkerställas. Inom Vetenskapsrådet inrättades därför en kommitté för utbildningsvetenskap.

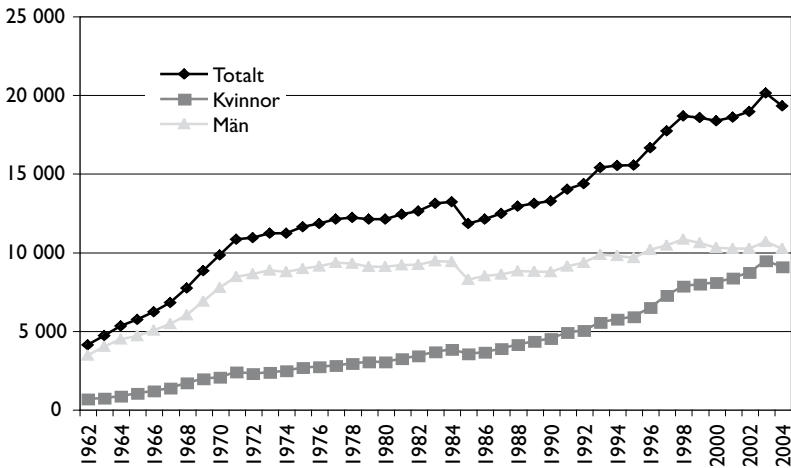
Forskarutbildning

Det första steget mot en formalisering av forskarutbildningen i Sverige togs 1870 då filosofie licentiatexamen inrättades. Forskarutbildningen delades därmed upp i två steg: licentiatexamen och doktorsgrad. Under första hälften av 1900-talet gjordes från statsmakternas sida olika ansatser för att förstärka forskarutbildningen. Fler professurer inrättades, och man uttalade att professorernas tid i ökad utsträckning skulle användas för handledning av doktorander. Stipendier för forskarstuderande tillkom och resurser för tryckning av doktorsavhandlingar utökades.

Forskarutbildningsreform 1969

Dagens forskarutbildning har sin grund i 1969 års forskarutbildningsreform. Flera utredningar hade innan dess behandlat olika frågor om forskarutbildningen. Redan 1945 års universitetsberedning ansåg att professorerna borde få mera tid för att handleda sina doktorander. 1955 års universitetsutredning föreslog att professorerna främst skulle ha sin undervisning på de högre stadierna. Ett nytt resurstilldelningssystem för grundutbildningen inom de filosofiska fakulteterna infördes 1958, den s.k. automatiken. Detta innebar att lärosätena fick resurser baserat på antalet studenter. 1958 inrättades även ett stort antal tjänster som universitetslektor för undervisning inom grundutbildningen. Härigenom avlastades professorerna och handledningskapaciteten för doktorander ökade.

Figur 5. Aktiva doktorander hösten 1962–2004. Statistiken lades om fr.o.m. 1985. Antalet doktorander steg kraftigt under 1960-talet. Ökningen var lägre under 1970-talet och fram till mitten av 1980-talet. Därefter blev tillväxten högre, dock med undantag för 2004. (Med aktiv avses aktivitet om 1 procent eller mer.)

I början av 1960-talet fördes forskarutbildningen alltmer upp på den politiska agendan, och granskning av forskarutbildning och forskarkarriär blev huvuduppgiften för 1963 års forskarutredning. Utredningen konstaterade att den dåvarande licentiatexamen mätt i studietid låg på ungefär samma nivå som den amerikanska doktorsexamen (PhD). Den genomsnittliga sammanlagda studietiden för licentiatexamen och den efterföljande doktorsgraden var omkring 10 år. Utredningen föreslog en ny doktorsexamen som skulle föregås av tre terminers studier i forskarutbildningsämnet. Utbildningsgången skulle planeras för i princip varje doktorand, och ett antal kurser med lärarledd undervisning skulle ingå i utbildningen.Handledningen skulle förstärkas. Förslagen från utredningen lades fram 1966 (SOU 1966:67), och 1969 togs de politiska besluten (prop. 1969:31). I syfte att öka genomströmningen och effektivisera forskarutbildningen infördes en ny fyraårig doktorsexamen samtidigt som dåvarande licentiatexamen och doktorsgrad slopades.

Ny licentiatexamen

1979 tillsattes den s.k. Andrénska utredningen, som skulle utreda forskningens och forskarutbildningens ställning i högskolan efter reformen 1977. Flera frågor diskuterades i utredningens betänkande, bl.a. grundutbildningens forskningsanknytning, behörighet och rekrytering, handled-

ning, examination och studiefinansiering. Dessutom föreslogs att en mellanexamen i forskarutbildningen skulle införas (SOU 1981:29).

I den efterföljande propositionen (prop. 1981/82:106) konstaterades att många av utredningens förslag borde genomföras men att detta låg inom lärosätenas ansvarsområde. Utredningens förslag om en mellanexamen tillstyrktes i propositionen, och i början av 1980-talet gavs möjlighet för lärosätena att införa en mellanexamen, som kom att kallas licentiatexamen och som skulle omfatta två till två och ett halvt års studier. Meningen var att denna examen skulle motsvara ett behov på arbetsmarknaden.

Efter den första forskningspolitiska propositionen 1982 följde en rad sådana, och i dessa behandlas bl.a. olika frågor om forskarutbildningen. Dimensionering, studiefinansiering, effektivitet, jämställdhet m.m. är återkommande teman.

Allmän och särskild behörighet införs

I en proposition om forskning och forskarutbildning 1979 (prop. 1978/79:119) föreslogs att allmän och särskild behörighet för forskarutbildning skulle införas. Fr.o.m. 1980 krävdes för allmän behörighet linjestudier i högskolan om minst 80 poäng. För särskild behörighet för visst forskarutbildningsämne krävdes förkunskaper från grundutbildningen i ett eller flera ämnen. Den särskilda behörigheten skulle anges i studieplanen för forskarutbildningen. De nya bestämmelserna innebar bl.a. att även de kortare yrkesinriktade linjer som fördes till högskolan 1977 gav allmän behörighet för forskarutbildning. Dock krävdes komplettering med ämnesstudier för att få särskild behörighet. En restriktion infördes 1982, då det förutom allmän och särskild behörighet även krävdes sådan förmåga i övrigt för att tillgodogöra sig utbildningen. I slutet av 1980-talet infördes föreskriften att endast det antal studerande får antas till forskarutbildning som kan erbjudas godtagbara villkor i fråga om handledning och studievillkor i övrigt. Den allmänna behörigheten om 80 poäng gällde till 1993 då den ersattes av krav på grundläggande behörighet på 120 poäng.

I propositionen *Ny värld – ny högskola* (prop. 2004/05: 162) anför regeringen att det bör finnas två generella examina på avancerad nivå, masterexamen som omfattar 80 poäng och magisterexamen som omfattar 40 poäng. (Se vidare avsnittet Internationellt perspektiv).

För tillträde till utbildning på forskarnivå gör regeringen bedömningen att kravet på grundläggande behörighet för studier på forskarnivå bör vara uppfyllt av den som avlagt en examen på avancerad nivå, har fullgjorda

kursfordringar om minst 160 poäng, varav minst 40 poäng på avancerad nivå, eller som på något annat sätt inom eller utom landet har förvärvat i huvudsak motsvarande kunskaper.

Utgångspunkten för regeringens bedömning är att utbildning på forskarnivå bör bygga på utbildning på avancerad nivå, vilket innebär en anpassning till Bologna-processens tre nivåer. Regeringen gör bedömningen att det för tillträde till forskarutbildning bör vara tillräckligt med en examen på avancerad nivå som omfattar totalt 160 poäng på grundnivå och avancerad nivå, dvs. magisterexamen eller en yrkesexamen på avancerad nivå. Eftersom studietiden på forskarnivå även i fortsättningen föreslås omfatta fyra år innebär det att den totala studietiden till doktorsexamen blir åtta år för den som har sammanlagt 160 poäng på grundnivå och avancerad nivå.

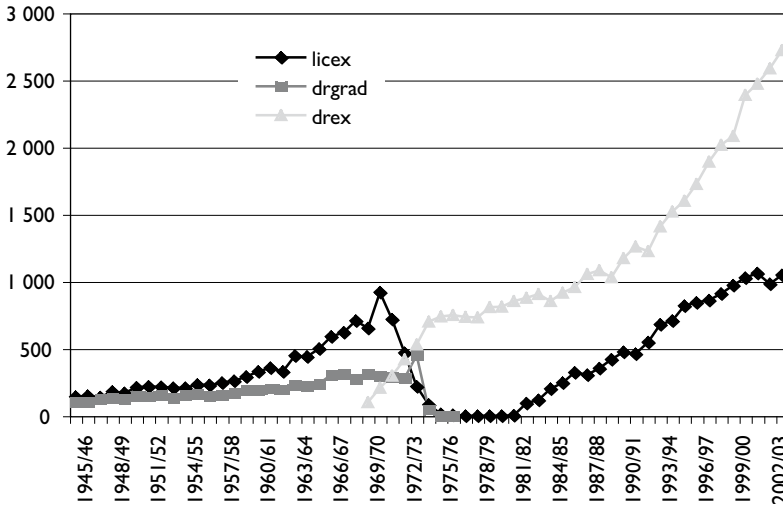
För att den totala studietiden till doktorsexamen för den som avlagt masterexamen skall kunna hållas inom åtta år krävs ett flexibelt system där kurser på avancerad nivå får tillgodoräknas inom forskarnivån.

De nya tillträdesreglerna för utbildning på forskarnivå föreslås träda i kraft då de föreslagna ändringarna om en ny examensstruktur i högskolelagen träder i kraft.

Fördubbling av doktorsexamina under 1990-talet

Den kraftiga tillväxten av antalet studerande inom grundutbildningen under 1960-talet fick sin motsvarighet även inom forskarutbildningen. I början av 1970-talet fanns det ungefär tre gånger så många doktorander som vid 1960-talets början. Det fria tillträdet till forskarutbildning behölls efter reformen 1969. Antalet doktorander ökade kraftigt, och 1974 tillsattes forskarutbildningsutredningen, FUN, som bl.a. fick i uppdrag att ge förslag om ett system för totaldimensionering av forskarutbildningen mot bakgrund av farhågor om att forskarutbildningen var överdimensionerad. I betänkandet 1977 ansåg FUN att det kunde vara möjligt att med olika metoder dimensionera forskarutbildningen i syfte att skapa en balans mellan tillgången på forskarutbildade, arbetsmarknadens behov och de studerandes önskemål. Under tiden hade dock tillströmningen till forskarutbildningen avtagit, och antalet studerande visade en måttlig ökning. Något dimensioneringssystem i likhet med det inom grundutbildningen kom heller inte till stånd. I stället infördes en föreskrift om att fakultetsnämnden fick fastställa högsta antalet studerande om det var oundgängligen nödvändigt.

Figur 6. Antalet forskarexamina läsåren 1945/46–2003/2004. Fr.o.m. läsåret 1981/82 avses den nya licentiatexamen. Efter en måttlig ökning av antalet examina under 1980-talet fördubblades antalet examina under 1990-talet.

I 1990 års forskningspolitiska proposition (prop. 1989/90:90) framfördes uppfattningen att det fanns skäl att på sikt fördubbla examinationen inom forskarutbildningen. 1993 preciserades detta till att fördubbla examinationen till år 2000. Detta har också skett. I 2005 års forskningspolitiska proposition (prop. 2004/05: 80) framhålls att de postdoktorala insatserna måste ges hög prioritet och att målen för antalet examina inom forskarutbildningen 2005–2008 inte är satta för att åstadkomma en ytterligare fördubbling av antalet examina, vilket tidigare varit regeringens ambition. I stället bör antalet forskarassistenter och biträdande lektorer ökas.

Anställning som doktorand införs

Redan 1963 års forskarutredning föreslog att man skulle övergå från stipendier till doktorandtjänster för att säkerställa doktorandernas finansiering av studierna. I 1969 års proposition om forskarutbildning och forskarkarriär (prop. 1969:31) förslags dock att ett enhetligt doktorandstipendium skulle ersätta de tidigare licentiat- och doktorandstipendierna, och några doktorandtjänster infördes inte.

Efter förslag från forskarutbildningsutredningen, FUN, (SOU 1977:63) omvandlades i slutet av 1970-talet doktorandstipendierna till beskattade utbildningsbidrag. Efter ytterligare utredningsarbete fastslogs 1983 att den reguljära formen för studiefinansiering inom forskarutbildning skulle vara

utbildningsbidrag som kunde innehas under högst fyra år. Även assistenttjänst, med vissa uppgifter inom den grundläggande utbildningen, kopplad till innehav av utbildningsbidrag kunde inrättas. En försöksverksamhet med doktorandtjänster inleddes också 1983. I den forskningspolitiska propositionen 1987 (prop. 1986/87:80) gjordes en satsning på studiefinansieringen, och 700 doktorandtjänster föreslogs bli inrättade för treårsperioden 1987–1989. Dessutom föreslogs medel för drygt 200 forskarassistenttjänster.

I 1990 års forskningspolitiska proposition (1989/90:90) anfördes att många skäl talar för att doktorandtjänst bör vara den normala studiefinansieringsformen. Samtliga utbildningsbidrag bör därför successivt omvandlas till doktorandtjänster under perioden fram till 1995/96. Men den 1 juli 1995 återinfördes möjligheten till studiefinansiering via utbildningsbidrag i avvaktan på en reformering av studiefinansieringen. Skärpta krav på studiefinansiering infördes 1998. Bl.a. föreskrivs att till forskarutbildning får endast den antas som anställs som doktorand eller som beviljas utbildningsbidrag. I övriga fall måste studiefinansieringen vara säkrad under hela utbildningsperioden.

Det finns många sätt att finansiera en doktorand under forskarutbildningen. Sedan mitten av 1980-talet har andelen forskarstuderande med anställning som doktorand successivt ökat. Andelen uppgick till 45 procent 1995, och 2004 var den 51 procent. 17 procent hade någon annan anställning inom högskolan, 12 procent hade utbildningsbidrag och 10 procent hade stipendier som försörjning. 32 procent finansierade sina studier genom yrkesverksamhet utanför högskolan, med eller utan anknytning till forskarutbildningen. (Doktorander kan ha mer än en försörjning under en redovisningsperiod varför summan av andelarna överstiger 100 procent).

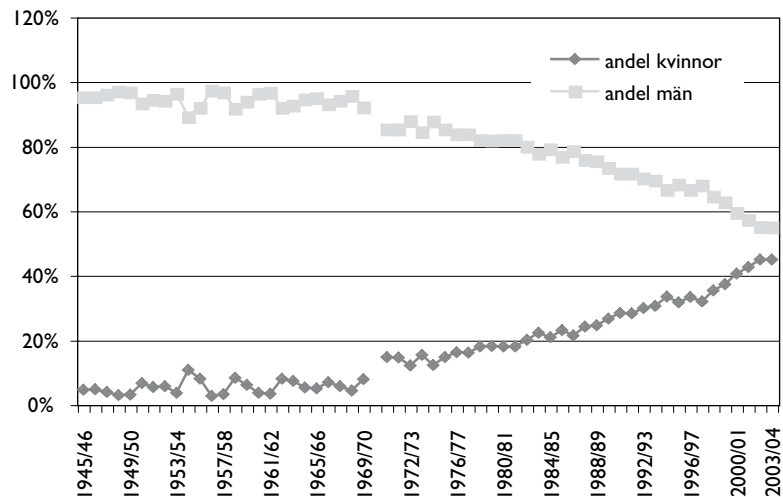
Fördelningen av finansieringsformerna varierar både mellan vetenskapsområden och mellan lärosäten.

Ökning av andelen kvinnor efter 1970

Liksom inom grundutbildningen har andelen kvinnor i forskarutbildningen ökat. Men under perioden 1945–1970 var andel kvinnor som disputerade för en doktorsgrad tämligen konstant och i genomsnitt endast omkring sex procent. Med början på 1970-talet sker dock en markant ökning. Från att under första hälften av 1970-talet legat på omkring 15 procent har andelen kvinnor som tagit doktorsexamen stigit till 45 procent 2004. Men det är stora skillnader mellan ämnesområden. I mitten av

1970-talet var andelen kvinnor som avlade doktorexamen inom medicin omkring 13 procent och inom teknik 4 procent. 2004 hade andelen kvinnor inom medicin stigit till 57 procent och inom teknik till 23 procent. Under samma tidsperiod har andelen kvinnor inom humaniora stigit från 28 till 58 procent.

Figur 7. Andel kvinnor och män. Doktorsgrad 1945/46–1969/70, därefter doktorexamen. Andelen kvinnor som tagit doktorexamen har stigit från 15 till 45 procent sedan början av 1970-talet.

Bland doktorandnybörjarna 2004 uppgick andelen kvinnor för första gången till 50 procent, vilket borde medföra att andelen kvinnor bland dem som avlägger doktorexamen också ökar framöver.

Finansiering av verksamheten vid universitet och högskolor

Stora förändringar har skett avseende finansieringen av verksamheten vid universitet och högskolor. De direkta statsanslagen till lärosätena var från början inte uppdelade mellan grundutbildning och forskning. Detaljeringsgraden var hög. T.ex. förtecknades alla lönegradsplacerade tjänster vid varje lärosäte i regleringsbrev och lönegraden angavs. Det fanns särskilda anslagsposter för förvaltning, bibliotek, utrustning, lokaler etc. Successivt minskade detaljstyrningen och lärosätena fick i ökad utsträckning själva fatta beslut om sina resurser. I samband med 1977 års reform ändrades anslagssystemet och flera av de tidigare öronmärkta anslagen slopades. Det ändrade systemet innebar skilda anslag för forskning/forskarutbildning och grundutbildning, något som fortfarande är fallet.

Under 1980-talet ändrades relationen mellan resurserna för grundutbildning och forskning. I början av perioden var resursfördelningen 40 procent för grundutbildning och 60 procent för forskning för att i slutet av 1980-talet vara 30 procent för grundutbildning och 70 procent för forskning. Resurserna för forskning hade förstärkts framför allt genom en stark tillväxt av externa medel, medan resurserna för grundutbildning inte ökade i samma utsträckning.

Från början av 1990-talet ökade åter resurserna för grundutbildning, och 2004 avsåg cirka 47 procent grundutbildning och 53 procent forskning/forskarutbildning.

Förutom de direkta statsanslagen tillförs universitet och högskolor avsevärda resurser genom extern finansiering, framför allt till forskning. Balansen mellan de statliga direktanslagen och externfinansieringen har varit ämne för diskussioner under en stor del av perioden. I början av 1980-talet utgjorde externfinansieringen 26 procent av lärosätenas totala intäkter för grundutbildning och forskning/forskarutbildning. I skiftet till 1990-talet hade denna andel stigit till 34 procent, och år 2004 var den 35 procent.

Finansiering av grundutbildningen

Under senare delen av 1950-talet infördes den s.k. automatiken för grundutbildningen vid de filosofiska fakulteterna, dvs. de humanistiska, sam-

hällsvetenskapliga och matematisk-naturvetenskapliga fakulteterna. Lärosätena fick resurser efter antalet studenter, vilket skapade möjligheter att inrätta lektorstjänster avsedda för grundutbildningen.

Reformen 1977 innebar att anslagen till universitet och högskolor kanaliserades i tre strömmar: Fakultetsanslag avsedda för forskning/forskarutbildning, sektorsanslag för utbildningen på linjerna inom de fem yrkesutbildningssektorerna samt ett anslag för lokala och individuella linjer och enstaka (fristående) kurser (LIE-anslaget). Även om reformen medfört att en del öronmärkta anslag slopades var resurstilldelningssystemet fortfarande detaljerat på statsmaktsnivå. Riksdagen beslutade sålunda varje år om anslagen till de fem yrkesutbildningssektorerna med en anslagspost per lärosäte. I regleringsbrev preciserades antalet nybörjarplatser (planeringsramar) på de allmänna utbildningslinjerna för varje lärosäte.

LIE-anslaget fördelades av regionstyrelserna till lärosätena inom respektive region fram till 1988 då regionstyrelserna avskaffades.

Under 1980-talet minskades detaljstyrningen från statsmakterna, och lärosätena fick ökade möjligheter att lokalt besluta om resursernas användning. Systemet med planeringsramar kvarstod dock till och med budgetåret 1992/93.

1993 års reform innebar ett helt nytt system för finansieringen av den grundläggande utbildningen. Från och med budgetåret 1993/94 får varje lärosäte ett treårigt utbildningsuppdrag i vilket mål och ramar för verksamheten under treårsperioden anges. Resurstilldelningen baseras på antalet helårsstudenter och helårsprestationer. Resurstilldelningssystemet avser de statliga universiteten och högskolorna, men i huvudsak motsvarande reglering gäller även för enskilda utbildningsanordnare enligt avtal. I utbildningsuppdragen anges vissa mål för verksamheten under perioden, t.ex. ett visst antal examina inom vissa områden. Ett s.k. takbelopp utgör den högsta samlade ersättningen för helårsstudenter och helårsprestationer som medges för budgetåret. För en del lärosätena preciseras även särskilda åtaganden som kan medföra särskild ersättning.

Ersättningsbeloppen för helårsstudenter och helårsprestationer fastställs årligen av statsmakterna och anges i regleringsbrev. Beloppen är olika stora för olika utbildningsområden men lika för alla lärosäten. Inom lärosätena klassificeras samtliga kurser på utbildningsområden, och härigenom avgörs vilken ersättning som erhålls. Lärosätena kan själva omfördela medel mellan utbildningsområdena.

Finansiering av forskning och forskarutbildning

Den helt dominerande delen av den offentligt finansierade forskningen i Sverige utförs vid universitet och högskolor. Fristående forskningsinstitut finns endast i begränsad omfattning. Universiteten och högskolorna spelar därför en central roll i det svenska forskningssystemet inte enbart för att de utgör den traditionella basen för forskning och forskarutbildning utan även för att de utför forskning på uppdrag av sektorsorgan och näringsliv.

Forskning och forskarutbildning inom universitet och högskolor finansieras på många sätt, och en utveckling till ett diversifierat finansieringsystem har skett.

Offentliga medel dominerar forskningsfinansieringen

Forskning och forskarutbildning vid universitet och högskolor finansieras huvudsakligen med offentliga medel. Från och med 1999 ersattes fakultetsanslagen av anslag till fyra vetenskapsområden (humanistisk-samhällsvetenskapligt, medicinskt, naturvetenskapligt och tekniskt). Syftet med omläggningen var att lärosätena skulle få ökade möjligheter att göra egna prioriteringar i fråga om forskning och forskarutbildning och bättre förutsättningar att bedriva fakultets- och ämnesövergripande forskning. De direkta statsanslagen för forskning och forskarutbildning utgörs således av anslag till vetenskapsområden, som fördelas till universitet och fackhögskolor samt till högskolor med vetenskapsområde. Universiteten och fackhögskolorna har dessutom anslag till konstnärligt utvecklingsarbete och ersättning för lokalhyror, medan högskolor med vetenskapsområde och de nya universiteten (Karlstad, Växjö, Örebro samt Mittuniversitetet) förutom anslagen till vetenskapsområden har ett anslag benämnt övriga forskningsmedel. Dessutom har även övriga högskolor anslag för forskning och konstnärligt utvecklingsarbete, vilka blev permanenta från och med 1997.

I ett längre tidsperspektiv har det skett stora förändringar i lärosätenas forskningsfinansiering. Andelen direkta statsanslag har successivt minskat och externfinansieringen ökat. I början av 1980-talet finansierades forskningen till två tredjedelar av fakultetsanslag och andra direkta statsanslag medan externfinansieringen stod för en tredjedel. Under 1980-talet ökade andelen externfinansiering kraftigt, för att under första hälften av 1990-talet minska något. Därefter har andelen externfinansiering åter ökat för att 2003 uppgå till 55 procent.

Figur 8. Andel externfinansierad FoU-verksamhet vid universitet och högskolor 1981/82–2003. Andelen externfinansiering har stigit från 32 till 55 procent under perioden.

Ett antal externa forskningsfinansiärer har tillkommit. Forskningsråden inrättades med början under 1940-talet, och under 1960- och 1970-talen etablerades ett flertal sektorsorgan som finansierade forskning inom olika samhällsområden. Frågor om balansen mellan lärosätenas forskningsresurser via direkta statsanslag och extern finansiering via forskningsråd, sektorsmyndigheter, stiftelser m.fl. har varit ett återkommande tema under decenniernas lopp, liksom relationen mellan den sektoriellt inriktade forskningen och grundforskningen. Det bör i detta sammanhang noteras att även externfinansieringen till största delen består av offentliga medel, vilket medför att av lärosätenas totala resurser för forskning och forskarutbildning utgörs i dag 80 procent av offentliga medel.

Forskningsråden gör entré under 1940-talet

Under 1930-talet kom den tekniska utbildningen och forskningen alltmer i fokus. Krav restes från näringslivet och bl.a. Ingenjörsvetenskapsakademien på en bättre samordning och styrning av forskningen inom det tekniska området. 1940 tillsatte regeringen en utredning som skulle utreda möjligheterna att effektivisera den tekniska forskningen. Utredningen har kallats den Malmska utredningen efter dess ordförande, landshövdingen Gösta Malm. På förslag av utredningen inrättades 1942 Statens tekniska forskningsråd och Statens kommitté för byggnadsforskning (prop. 1942:282 och 1942:283). 1945 tillkom Statens medicinska forskningsråd, som var mer grundforskningsinriktat än det tekniska forskningsrådet, samt även Jord-

brukets forskningsråd. Ett naturvetenskapligt forskningsråd inrättades 1946, och från denna tidpunkt fungerade även den av regeringen tillsatta Atomkommittén som ett forskningsråd. Några år senare etablerades ett samhällsvetenskapligt forskningsråd, och samtidigt omorganiserades Humanistiska fondens nämnd och fick uppgifter liknande forskningsråden.

Den uppsättning forskningsråd som fanns mellan 1977 och 2000 hade sitt ursprung i förslag från den 1972 tillsatta Forskningsrådsutredningen. Under Utbildningsdepartementet fanns under perioden Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR), Medicinska forskningsrådet (MFR) och Naturvetenskapliga forskningsrådet (NFR). 1977 tillkom även Forskningsrådsnämnden (FRN) med uppgifter inom tvärvetenskaplig forskning och forskningsinformation. Det 1942 inrättade Tekniska forskningsrådet hade 1968 inlemmats i den nya myndigheten Styrelsen för teknisk utveckling, men 1990 inrättades det Teknikvetenskapliga forskningsrådet (TFR). 1993 överfördes detta från Industridepartementet till Utbildningsdepartementet. Under Socialdepartementet fanns även det Socialvetenskapliga forskningsrådet (SFR), och under Jordbruksdepartementet Skogs- och jordbrukets forskningsråd (SJFR).

Sektorsforskning

Utgångspunkten för den sektoriella FoU-politiken är att varje samhällssektor skall bedöma och finansiera sina forskningsbehov. Även sektorsforskningen utförs i normalfallet vid universitet och högskolor. Med början under 1940-talet har sektorsforskningen successivt byggts ut, och numera täcks i stort sett alla samhällets områden in. Ett flertal myndigheter fungerar som forskningsbeställare för sin sektor. Exempel är Naturvårdsverket, Sida/SAREC och Statens energimyndighet. Några av sektorsmyndigheterna utvecklades i samband med att den nya organisationen för forskningsfinansiering trädde i kraft 2001.

Nya myndigheter för forskningsfinansiering 2001

Från och med 2001 finns en helt ny organisation för statlig forskningsfinansiering som även inkluderar vissa sektorforskningsorgan (prop.1999/00:81). Vetenskapsrådet har övertagit de uppgifter som tidigare legat på forskningsråden under Utbildningsdepartementet. Inom Vetenskapsrådet finns tre ämnesråd, ett för humaniora och samhällsvetenskap, ett för medicin och ett för naturvetenskap och teknikvetenskap. Dessutom finns det två kommittéer, en för utbildningsvetenskap och en för forskningens infrastruktur.

Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS) har övertagit uppgifter som tidigare legat på Socialvetenskapliga forskningsrådet samt delar av ansvarsområden som tidigare legat på Rådet för arbetslivsforskning. Den forskningsfinansiering som tidigare legat på Skogs- och jordbrukets forskningsråd, Bygghälsningsrådet, Naturvårdsverket samt delvis Forskningsrådsnämnden har övertagits av Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande (FORMAS).

Verket för innovationssystem (Vinnova) har övertagit uppgifter från Kommunikationsforskningsberedningen, de FoU-finansierande delarna av Närings- och teknikutvecklingsverket samt delar av uppgifterna vid Rådet för arbetslivsforskning.

Forskningsstiftelser bildade av löntagarfondsmedel

Genom avvecklingen av löntagarfonderna bildades 1993 och 1994 forskningsstiftelser. De var Stiftelsen för strategisk forskning (SSF), Stiftelsen för kunskaps- och kompetensutveckling (KK), Stiftelsen för miljöstrategisk forskning (Mistra), Stiftelsen för vård- och allergiforskning (Vårdal), Stiftelsen för internationalisering av högre utbildning och forskning (STINT), Stiftelsen för Internationella institutet för industriell miljöekonomi vid Lunds universitet, Stiftelsen framtidens kultur samt Stiftelsen Innovationscentrum. Stiftelserna inrättades under politisk oenighet, och efter regeringsskiftet 1994 eftersträvades ett större statligt inflytande över stiftelserna. En ändring av stiftelseförordnandena 1996 för de stiftelser som inrättats av löntagarfondsmedel innebär att regeringen utser och entledigar ledamöter i stiftelsernas styrelser. Dessa forskningsstiftelser har blivit betydelsefulla forskningsfinansiärer.

Privata forskningsfinansiärer

Universitet och högskolor får även betydande intäkter från privata forskningsfinansiärer både som bidrag och som uppdragsforskning. Här dominerar Knut och Alice Wallenbergs stiftelse, som ger betydande bidrag till främst vetenskaplig utrustning. Även Cancerfonden är en stor finansiär inom sitt område. Riksbankens Jubileumsfond fick en donation av löntagarfondsmedel, vilken huvudsakligen används för forskning inom humaniora och samhällsvetenskap.

Andra privata forskningsfinansiärer är svenska och utländska företag och organisationer.

Fler högskolor får forskningsresurser

Reformen 1977 avsåg grundutbildningen, och några fasta forskningsresurser skulle inte finnas vid de högskolor som bildades i samband med reformen. Dock vidtogs åtgärder för att stärka utbildningarnas forskningsanknytning och som skulle underlätta för lärarna att delta i forskning och forskarutbildning. Successivt ökade de nya högskolornas forskningsresurser, i början främst från externa källor, men så småningom även från anslag. I början av 1990-talet ökade forskningsanslagen till de mindre och medelstora högskolorna, och i och med reformen 1993 ställdes ökade krav på fasta forskningsresurser även till dessa högskolor. Från och med 1997 tilldelas de mindre och medelstora högskolorna permanenta forskningsanslag, och samtidigt förstärktes forskningsresurserna till dessa högskolor. Merparten av satsningen koncentrerades till högskolorna i Karlstad, Växjö och Örebro samt Mitthögskolan. Dessa lärosäten benämns numera universitet. Även de högskolor som tilldelats vetenskapsområde har prioriterats i resurstilldelningen.

Ökningen av forskningsresurser till de nya universiteten och till högskolorna har medfört en successiv omfördelning av dessa medel. De äldre universiteten och fackhögskolorna dominerar naturligt nog bilden, men deras andel av forskningsresurserna har minskat. I mitten av 1990-talet var deras andel 98 procent för att 2004 uppgå till 89,5 procent. De nya universiteten hade tillsammans 3 procent, högskolor med vetenskapsområden 4 procent och övriga högskolor 3,5 procent av forskningsresurserna.

Samverkan

Universitetens och högskolornas relation till det omgivande samhället har debatterats länge. 1997 föreskrevs i högskolelagen att universiteten och högskolorna skall samverka med det omgivande samhället och informera om sin verksamhet. Men långt tidigare har frågor om universitetens ställning gentemot samhället i övrigt aktualiserats. Forskningen i Sverige bedrivs till stor del inom högskolesektorn och inte vid fristående forskningsinstitut, vilket är vanligt förekommande i andra länder. Universitet och högskolor förutsätts därmed fungera som ”samhällets forskningsinstitut” vid sidan av de traditionella uppgifterna inom grundutbildning och forskning/forskarutbildning.

Redan under 1940-talet började man se forskningen som en motor i det moderna samhällets utveckling. Forskningsrådsorganisationen byggdes upp. Ett ökat intresse för forskningsinformation och populärvetenskap växte fram. I den nya högskolelagen 1977 skrevs in att lärosätena skall sprida kännedom om forskning och utvecklingsarbete.

Utbyggnaden av utbildningen under 1960-talet gjordes mot bakgrund av samhällets behov av akademiskt utbildad arbetskraft. Utredningen U68 ansåg att frågan om utbildningens anknytning till arbetsmarknaden var central. Ett av syftena med 1977 års utbildningsreform var att bredda utbildningsutbudet, särskilt med hänsyn till anknytningen till arbetsmarknaden och förnyelsen av arbetslivet. En stor del av grundutbildningen organiserades därför i yrkesutbildningssektorer. Reformen medförde även att externa intressen för första gången fick företrädare i högskolestyrelser och linjenämnder. Den högre utbildningens yrkesinriktning och arbetsmarknadsanknytning var ofta föremål för utbildningsdebatten under 1970- och 80-talen.

1978 tillsattes Forskningssamverkanskommittén (FOSAM) för att belysa problemen med FoU-samverkan och utarbeta förslag till åtgärder för att stimulera ett ökat samarbete mellan lärosätena och näringslivet och samhället i övrigt. FOSAM ansåg att problemen omfattar tre skilda slag av forskning, nämligen den inomvetenskapligt motiverade forskningen, långsiktig kunskapsuppbyggnad motiverad av sektorsforskning och industrins behov, samt mer kortsiktig sektoriell och industriell forskning i form av projekt eller uppdrag till lärosätet (SOU 1980:46). I den forsk-

ningspolitiska propositionen 1982 (prop. 1981/82:106) framhålls att det är nödvändigt att skapa bättre balans mellan den inomvetenskapligt motiverade forskningen och sektoriell FoU. En förutsättning för detta är bl.a. att högskolans basresurser för forskning ges hög prioritet vid resursfördelning. Balansen mellan den inomvetenskapligt motiverade forskningen och annan FoU-verksamhet är ett återkommande tema i efterföljande forskningspolitiska propositioner.

1995 tillsattes den s.k. NYFOR-kommittén (Kommittén för Nyttiggörande av forskningsresultat, samverkan näringsliv–högskola). Bl.a. betonades i utredningen att en ökad samverkan inte fick leda till att högskolorna okritiskt anpassade sig till näringslivets behov. Utredningen framhöll att de kompetenscentrum som inrättats i samarbete mellan NUTEK, högskolor och industri var särskilt viktiga i relationen mellan högskola och näringsliv. Nätverk med deltagare från högskolor och mindre företag ansågs angelägna. NYFOR efterlyste ett klart mandat till högskolan att samverka med näringslivet och andra samhällssektorer och ansåg att detta borde framgå av högskolelagen (SOU 1996:70 och 1996:89). Detta blev också fallet.

Universitet och högskolor samverkar på många olika sätt med näringslivet och samhället i övrigt både inom forskningen och inom grundutbildningen. I många fall har lärosätena särskilda funktioner eller organ för att underlätta samverkan.

Redan 1969 finansierade Styrelsen för teknisk utveckling kontaktsekreterare vid de tekniska högskolorna. Så småningom tillkom sekretariat vid flertalet universitet och högskolor. Sekretariatens uppgift är att främja kontakterna mellan högskolan och näringslivet. UHÅ fick i början av 1980-talet ett regeringsuppdrag att samordna en systematisk utvecklings- och försöksverksamhet med avseende på högskolans kontaktorganisation och forskningsinformation.

En försöksverksamhet med adjungerade professorer inleddes 1973. FOSAM fick i uppdrag att utvärdera denna försöksverksamhet och fann att den varit mycket framgångsrik. Försöksverksamheten permanentades och lärosätena fick 1982 möjligheter att förordna adjungerade professorer som vanligen tjänstgjorde vid lärosätena 20 procent av sin arbetstid.

I slutet av 1970-talet inleddes en verksamhet med s.k. kontaktforskare. Även detta var ett förslag från FOSAM och innebar att forskare från ett lärosäte fick möjlighet att bedriva forskning vid ett företag. Ett av syftena med verksamheten var att mindre och medelstora företag kunde få tillgång till kontaktforskare.

Under budgetåret 1994/95 tilldelades fem mindre och medelstora högskolor särskilda medel för att stärka ett långsiktigt forskningssamarbete mellan högskolorna och näringslivet i regionen.

I mitten av 1990-talet bildades holdingbolag vid ett antal universitet och högskolor. Dotterbolagen skulle utveckla forskningsresultat till kommersiella tillämpningar och stödjade forskarna vid t.ex. patentstrategisk rådgivning. I den senaste forskningspolitiska propositionen (2004/05:80) aviseras ytterligare kapitalförstärkning till holdingbolagen. I propositionen framhålls också att en ny koncern har bildats gemensamt för staten, de sju teknikbrostiftelserna och Industrifonden, i syfte att finansiera kommersialisering av idéer från den akademiska forskningen och det kunskapsintensiva näringslivet. Teknikbrostiftelserna tillkom i mitten av 1990-talet.

Under 1993 och 1994 bildades strategiska forskningsstiftelser med medel från löntagarfonderna. Dessa stiftelser har blivit betydelsefulla forskningsfinansiärer och stödjer på olika sätt samverkan mellan lärosätena och omvärlden.

I teknikparker skapas en fysisk miljö med syfte att förbättra möjligheterna till samarbete mellan kunskapsintensivt näringsliv och forskningen vid universitet och högskolor. Parkerna drivs ofta genom samarbete mellan lärosätet, det lokala näringslivet och kommuner och landsting. Till exempel kan nystartade företag erbjudas stöd i form av lokaler, utbildning, juridisk och ekonomisk rådgivning m.m. Antalet teknikparker har ökat från ett fåtal i början av 1980-talet till cirka 30 i dag.

Samverkan i form av uppdragsverksamhet bedrivs på många sätt. Uppdragsforskning som utförs åt näringslivet består ibland av informell samverkan mellan företag och forskare inom högskolan. Uppdragen kan omfatta allt från fleråriga projekt till kortare utredningar och utvecklingsarbete. Många uppdrag utförs som konsulttjänster. Omfattningen av uppdragsverksamheten har växt och uppgår nu till omkring sju procent av de totala forskningsintäkterna vid universitet och högskolor.

Uppdragsutbildning bedrivs vid i stort sett alla lärosäten. Den ökade starkt under 1980-talet. Uppdragsutbildning ger möjligheter till fortbildning och vidareutbildning och kan även ses som ett instrument för det livslånga lärandet.

Uppföljning, utvärdering, kvalitet

Frågor om uppföljning och utvärdering av högre utbildning och forskning har i ökad utsträckning aktualiserats. Att säkra och utveckla kvaliteten i högskoleverksamheten har blivit alltmer centralt. Pedagogiskt utvecklingsarbete har sedan mitten av 1960-talet blivit föremål för utredningar och insatser både på nationell nivå och vid lärosätena.

I samband med den stora ökningen av antalet studenter under 1960-talet väcktes krav på effektivisering av den högre utbildningen och ökad genomströmning. Uppföljning av studieresultat gjordes inledningsvis med hjälp av kvantitativa data från utbildningsstatistiken, vilket medförde att de kvalitativa aspekterna inte beaktades i någon större utsträckning. En mer nyanserad bild av högskoleutbildningen efterlystes. Efter PUKAS-reformen i slutet av 1960-talet gjordes ett flertal uppföljningar och utvärderingar.

Efter reformen 1977 beslutade riksdagen att ett femårigt reformuppföljningsprogram skulle genomföras av UHÄ. Programmet skulle utgöra ett komplement på central nivå till lokala reformuppföljningar. Reformuppföljningsprogrammet inom UHÄ fick en inriktning mot systemuppföljning (tillträdesregler, antagningssystem, studieorganisation, anslagssystem m.m.). Efter att programmet avslutats genomförde UHÄ uppföljningar och utvärderingar av bl.a. ett antal allmänna utbildningslinjer.

Under 1980-talet ökade kraven på redovisning av kvalitet och effektivitet i samband med en successiv decentralisering av beslut inom olika områden. Uppföljnings- och utvärderingsverksamheten utvecklades såväl i Sverige som i flera andra länder. Redan tidigare var utvärdering av högre utbildning vanligt förekommande i USA. I Storbritannien ålades lärosätena att redovisa s.k. *performance indicators*, ursprungligen för forskning och forskarutbildning men sedan även för grundutbildning. Dessa indikatorer användes för resurstilldelning och omfördelning av medel. I Frankrike inrättades en nationell kommitté för utvärdering av hela universitet. I Nederländerna infördes ett system med kollegial utvärdering (*peer-review*).

Övergången till mål- och resultatstyrning i slutet av 1980-talet ställde ytterligare krav på uppföljning och utvärdering. UHÄ lade 1990 fram en principskiss för hur uppföljning och utvärdering kan utformas i den nya styrningsmodellen. Huvudprincipen var att ansvaret för att uppföljning och utvärdering sker ska följa befogenheterna på varje beslutsnivå. Varje

lärosäte bör självt etablera de utvärderingsformer som är bäst anpassade till verksamheten. Arbetet med att utveckla former för utvärdering påbörjades vid många lärosäten.

I samband med 1993 års reform kom kvalitetsfrågorna i fokus. Ett särskilt utvärderingssekretariat – sedermera omdöpt till Kanslersämbetet – inrättades. Kanslersämbetet fick ansvaret för att stödja och granska kvaliteten i svensk högre utbildning och forskning. Bland uppgifterna ingick bedömning av lärosätenas program för kvalitetsutveckling, nationella utvärderingar av utbildning och forskning samt prövning av rätt att utfärda examina. 1995 införlivades Kanslersämbetet i Högskoleverket, och verksamheten fortsatte i verkets regi.

Högskoleverkets granskningar av lärosätenas kvalitetsarbete genomfördes i två omgångar. Den första omgången gjordes 1995–1998 och den andra genomfördes under åren 1999–2002. Resultaten av granskningarna visade att det var stora skillnader mellan lärosätena vad avser systematiken i kvalitetsarbetet. Några lärosäten bedömdes ha relativt väl utvecklade system, medan kvalitetsarbete vid andra befanns vara på planeringsstadiet. I och med den andra omgången granskningar avslutades granskningen av kvalitetsarbetet, och Högskoleverkets insatser koncentrerades till utvärdering av grund- och forskarutbildning.

I propositionen *Studentinflytande och kvalitetsutveckling i högskolan* (1999/2000:28) ges förslag på en förstärkning av systemet för att garantera och utveckla kvaliteten i högskolans verksamhet. Högskoleverkets kvalitetsgranskningar bör enligt propositionen vara periodiskt återkommande och heltäckande såväl på lärosätetsnivå som beträffande program och ämnen.

Regeringens uppdrag i propositionen innebär ett sexårigt utvärderingsprogram som startade 2001. Under perioden 2001–2006 genomför Högskoleverket ämnes- och programutvärderingar av samtliga utbildningar för generella examina och yrkesexamina inklusive forskarutbildningen. Utvärderingarna omfattar även prövningar av examenstillstånd. Under perioden 2001–2004 har drygt 1 000 utbildningar granskats. I granskningarna har närmare 500 bedömare varit involverade. I årliga rapporter redovisas resultaten av utvärderingarna. Planering har inletts inför nästa sexårsperiod, 2007–2012.

Pedagogiskt utvecklingsarbete

En av de första utredningarna som det nybildade Universitetskanslersämbetet (UKÄ) tillsatte var UPU, dvs. den universitetspedagogiska utredningen under ordförandeskap av rektorn för Uppsala universitet. Utredningen påbörjade sitt arbete 1965 och lämnade sin slutrapport 1970 (UPU 7, Stockholm, Utbildningsförlaget). UPU:s uppdrag omfattade en allmän omprövning av den akademiska undervisningens och examinationens organisation och metodik. En analys av förhållandet på det universitetspedagogiska fältet genomfördes, och olika slag av försöksverksamhet inom en rad områden initierades under utredningsarbetets gång. Utredningen ansåg att den högre utbildningen måste ses som ett system med många ingående komponenter och att detta system inte får ses isolerat från samhället i övrigt. Pedagogiskt forsknings- och utvecklingsarbete sågs som ett viktigt instrument för att uppnå ett optimalt fungerande utbildningssystem. Pedagogisk utbildning av lärare ansågs som en av de viktigaste åtgärderna för att förbättra undervisningen.

De pedagogiska frågorna uppmärksammades alltmer, och en särskild enhet för pedagogiskt utvecklingsarbete inrättades inom UKÄ. Enheten initierade forskning och utbildning i universitetspedagogiska frågor och understödde projekt. Vid flera lärosäten etablerades pedagogiska enheter. Då UHÄ bildades 1976 inrättades en byrå för forskning och utvecklingsarbete för högskoleutbildningen.

I slutet av 1980-talet ökade kritiken från studenthåll på grundutbildningen i högskolan. Studenternas kritik av undervisningsmiljön inriktades bl.a. på att undervisningsmeriter spelade en alltför underordnad roll vid tillsättande av lärartjänster, högskolans lärare saknade pedagogisk utbildning, examinationen var dåligt anpassad till målen för utbildningen och kursvärderingar saknades i stor utsträckning.

Regeringen tog fasta på kritiken och tillsatte 1989 en högskoleutredning som kom att kallas ”Grundbulten”. Ett av utredningens viktigaste mål var att höja grundutbildningens status i relation till forskningen. Andra frågor som ingick i utredningens arbete var lärarnas situation, pedagogisk forskning och utveckling, kvalitet och utvärdering, pedagogisk meritering och kompetensutveckling, pedagogiskt utvecklingsarbete m.m. Utredningen föreslog också att ett råd för grundutbildning skulle inrättas.

Som ett resultat av högskoleutredningens förslag tillkom Högskolans grundutbildningsråd 1990. Tanken var att skapa en parallell till forskningsråden för grundutbildningen. I regleringsbrevet för rådets första verksamhetsår föreskrev regeringen följande:

”Rådets uppgift är att inhämta och sprida kännedom om avslutade, pågående och planerade utvecklingsinsatser av principiell och nydanande natur rörande akademisk grundutbildning i Sverige och utomlands, samt att främja utvecklingen av den grundläggande högskoleutbildningen genom att fördela anslag till experimentbetonade utvecklingsprojekt, som ligger utom ramen för vad som kan och bör bekostas av sektorsanslagen.”

Rådet fick en stark studentrepresentation med tre ledamöter, varav en var vice ordförande. Studentledamöterna nominerades av Sveriges Förenade Studentkårer. Kärnverksamheten har utgjorts av fördelning av medel för projekt. Rådets verksamhetsområde utökades 1999, och namnet ändrades till Rådet för högre utbildning i och med att även forskarutbildningen inkluderades i det pedagogiska utvecklingsarbetet som Rådet stöder och fördelar medel till.

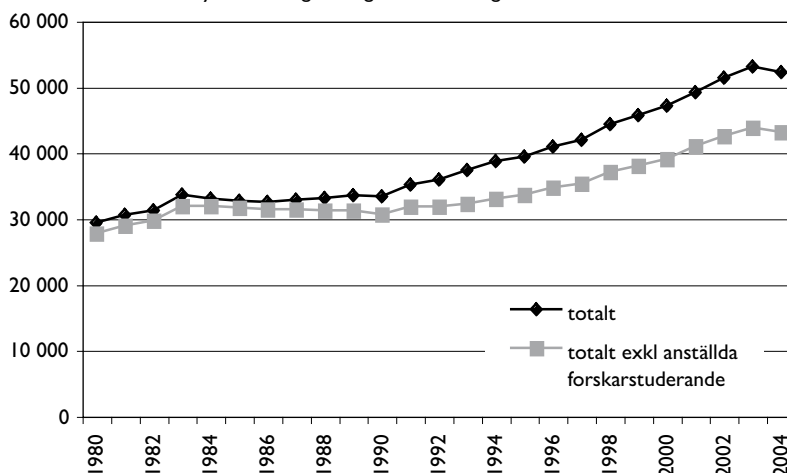
Från och med 2006 avvecklas Rådet för högre utbildning vid Högskoleverket och rådets uppgifter överförs till Myndigheten för nätverk och samverkan inom högre utbildning. Myndigheten övertar därmed uppgiften att stödja det pedagogiska utvecklingsarbetet inom högre utbildning, samtidigt som den nätorienterade inriktningen av arbetet bibehålls och förstärks. Myndighetens uppgifter vidgas till att även omfatta frågor rörande stöd för breddad rekrytering.

Personalen vid universitet och högskolor

Med början år 1980 blev det möjligt att följa utvecklingen av personalen vid universitet och högskolor med hjälp av register vid SCB. Under årens lopp har flera ändringar gjorts beträffande insamlingstidpunkt och vilka lärosäten som ingår. För perioden fram t.o.m. år 2000 omfattar statistiken statliga lärosäten inkl. stiftelsehögskolorna Chalmers tekniska högskola och Högskolan i Jönköping. Vårdhögskolorna kommer successivt med i statistiken framför allt under senare delen av 1990-talet. Från och med 2001 är uppgifterna heltäckande och omfattar såväl statliga lärosäten som enskilda utbildningsanordnare. Från denna tidpunkt finns det också uppgifter om den undervisande och forskande personalens fördelning på olika ämnesområden.

Personalen vid universitet och högskolor har successivt ökat sedan början av 1990-talet, dock med undantag 2004 då en smärre minskning ägde rum. Under perioden 1984 till 1990 var den totala personalstyrkan i stort sett konstant. Ökningen av personalen under senare delen av 1990-talet beror delvis på att de medellånga vårdutbildningarna vid landstingens vårdhögskolor överfördes till statliga lärosäten och således kom att ingå i personalstatistiken. Från och med 2001 ingår även personalen vid de enskilda utbildningsanordnarna, vilket också bidrar till personalökningen.

Figur 9. Personalen vid universitet och högskolor 1980–2004, heltidspersoner. De första åren på 1980-talet ökade personalen kraftigt för att sedan vara i stort sett konstant fram till 1990. Därefter sker ånyo en kraftig ökning med undantag för år 2004.

Antalet personer vid universitet och högskolor har ökat med 58 procent under tjugoårsperioden 1984–2004, från 33 000 1984 till 52 300 år 2004. Här avses heltidspersoner, och anställda forskarstuderande är medräknade. Antalet anställda forskarstuderande har ökat kraftigt under perioden, och exkluderas dessa blir ökningen 35 procent, från 32 000 1984 till 43 200 år 2004.

Under perioden 1984 till 1994 ökade den totala personalen vid landets universitet och högskolor med endast 1 000 heltidspersoner, framför allt under senare delen av perioden. Den undervisande och forskande personalen ökade med omkring 2 500 personer, medan den administrativa och tekniska personalen minskade med 1 500 personer. Denna omfördelning resulterade i att andelen lärare och forskare av den totala personalen ökade från 39 procent 1984 till 45 procent 1994.

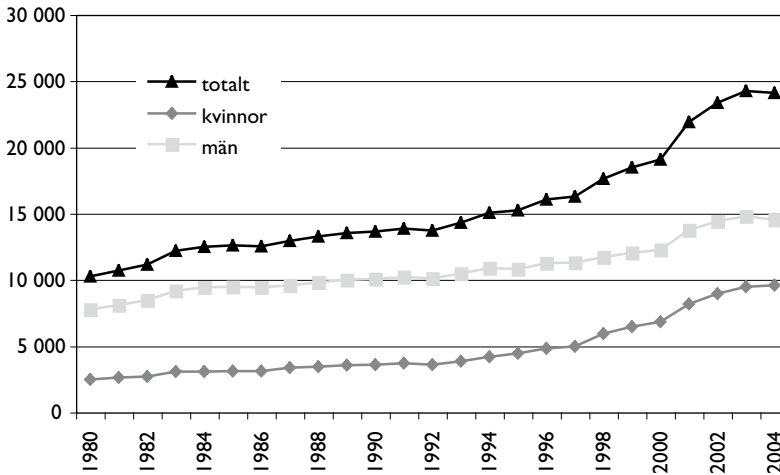
Som en bjärt kontrast framstår den senaste tioårsperioden från 1994 till 2004, då den totala personalstyrkan ökade med över 10 000 heltidspersoner, 7 000 lärare och forskare och drygt 3 000 administrativ och teknisk personal. Utvecklingen har medfört att drygt hälften av den totala personalen, 51 procent, (exklusive anställda forskarstuderande) nu utgörs av lärare och forskare.

Undervisande och forskande personal

Den undervisande och forskande personalen (eller lärare och forskare som här används synonymt) har mer än fördubblats sedan 1980. Här avses heltidspersoner. Den största ökningen har skett under de senaste 15 åren. En del av ökningen beror på att vårdhögskolorna ingår i statistiken, och fr.o.m. år 2001 har såväl statliga lärosäten som enskilda utbildningsanordnare tagits med. I den forskande och undervisande personalen ingår professorer, forskarassistenter, lektorer, adjunkter, gäst- och timlärare, annan forskande och undervisande personal samt fr.o.m. 2001 även teknisk och administrativ personal med forskande eller undervisande arbetsuppgifter, t.ex. forskningsingenjörer och projektledare (TA-personal).

I det följande kommenteras utvecklingen av de olika kategorierna av lärare och forskare.

Figur 10. Undervisande och forskande personal, kvinnor, män, totalt, 1980–2004, heltids-personer. Den undervisande och forskande personalen har ökat från drygt 10 000 1980 till 24 000 2004.

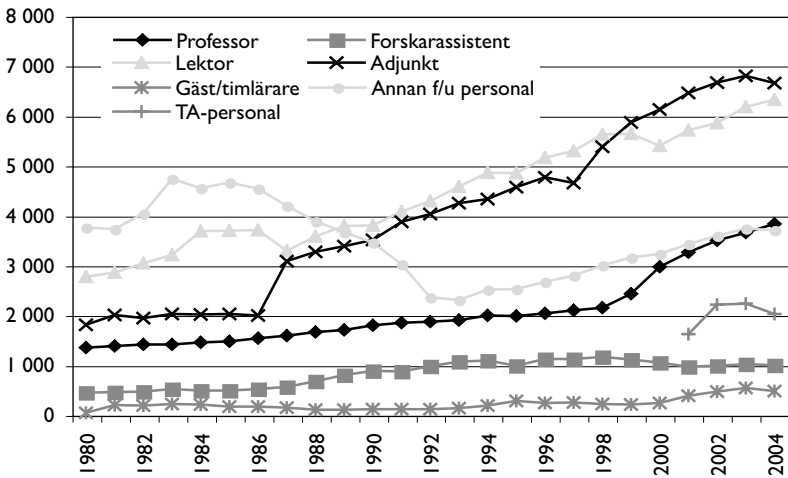
Professorer

Antalet professorer har stigit kontinuerligt under hela perioden. Under tioårsperioden 1984–1994 steg antalet professorer med 37 procent, medan den efterföljande perioden 1994–2004 innebar en kraftig ökning med hela 92 procent. Det är framför allt under den senaste femårsperioden som ökningen har varit särskilt stor, till stor del beroende på befodringsreformen 1999, som innebar att behöriga lektorer kunde befordras till professorer. 1998 fanns det nästan 2 200 professorer, och 2004 hade professorskåren vuxit till drygt 3 800 heltidspersoner, en ökning med 78 procent.

Att inrätta professorer har sedan gammalt varit ett omhuldat instrument för statsmakterna att styra forskningens inriktning vid olika lärosäten. I propositioner och regleringsbrev preciserades professurernas placering, inriktning och benämning. Denna ordning gällde till och med budgetåret 1992/93. Från och med 1993/94 fick högskolestyrelsen vid lärosäten till vilka en fakultet är knuten rätt att inrätta professorer. Men redan i samband med 1969 års forskarutbildningsreform skedde en förändring i tjänstestrukturen, och en friare anslagsdisposition infördes. Lärosätena fick ökade möjligheter att själva inrätta olika tjänster, bl.a. en ny tjänstetyp benämnd biträdande professor (ej att förväxla med universitetslektorer som fick ställning som biträdande professor under några år i senare hälften av 1990-talet). Även möjligheten att inrätta extra tjänster som profes-

sor utnyttjades av lärosätena i betydande utsträckning framför allt under senare delen av 1980-talet. Dessutom infördes en försöksverksamhet med adjungerade professorer 1973. Denna verksamhet permanentades i början av 1980-talet och lärosätena fick ökade möjligheter att förordna adjungerade professorer som vanligen tjänstgjorde vid lärosätena 20 procent av sin arbetstid.

Figur 11. Undervisande och forskande personal 1980–2004. Heltidspersoner. LÄTU-reformen 1986 medförde att antalet adjunkter steg kraftigt och antalet lektorer minskade. Efter befördningsreformen 1999 ökade antalet professorer och antalet lektorer minskade temporärt.

Lärosätenas möjligheter att själva anställa professorer inom av lärosätet prioriterade områden medförde att statsmakternas forskningsstyrning genom att inrätta professorer fick minskad betydelse. Dessutom bidrog den allmänna trenden mot mål- och resultatstyrning och decentraliseringssträvanden inom den statliga förvaltningen till att statsmakterna i början av 1990-talet tog det första steget till att lämna över besluten om att inrätta professorer till lärosätena. Till en början gällde detta enbart lärosäten med fakultetsorganisation. Ytterligare ett steg togs i och med att Högskoleverket fr.o.m. den 1 juli 1995 kunde ge tillstånd att inrätta professorer vid övriga högskolor bl.a. i syfte att öka forskningsanknytningen för grundutbildningen. Denna ordning gällde till och med 1998. Fr.o.m. 1999 kan alla lärosäten själva besluta om att anställa professorer. I syfte att öka andelen kvinnor har regeringen ställt upp rekryteringsmål för andelen kvinnor bland nyanställda professorer.

Forskarassistenter

Tjänster som forskarassistent infördes efter förslag från 1955 års universitetsutredning. I och med forskarutbildningsreformen 1969 blev forskarassistenttjänster postdoktorala befattningar från att tidigare kunna innehas av såväl doktorander som docenter. Med vissa förändringar bl.a. avseende förordnandetid har forskarassistenttjänsterna bestått, och de har i stort sett samma utformning ännu i dag.

1984 fanns det 500 forskarassistenttjänster och det utexaminerades 850 doktorer. 2004 fanns det 1 000 forskarassistenter och det utexaminerades 2 700 doktorer.

Antalet forskarassistenter fördubblades mellan 1984 och 1994, men under den senaste tioårsperioden har antalet varit i stort sett konstant, vilket medfört att det 2004 gick 2,7 doktorsexaminerade per forskarassistent, medan relationen 1994 var 1,5 och 1984 1,7. Utvecklingen innebär att endast en mycket liten del av nyexaminerade doktorer har möjlighet att få anställning som forskarassistent, och denna anställning fyller i dag inte funktionen som en naturlig rekryteringsväg direkt efter doktorsexamen.

I detta sammanhang kan nämnas att lärosätena sedan några år inom ramen för en försöksverksamhet kan anställa biträdande lektorer. Bestämmelserna för biträdande lektor överensstämmer i stort med dem som gäller för forskarassistent. Det fanns 2004 endast ett fyrtiotal biträdande lektorer.

Lektorer

Tjänster som universitetslektor infördes 1958 efter förslag av 1955 års universitetsutredning. Tjänsterna var rena undervisningstjänster, och anledningen var den stora tillströmningen av studenter under 1960- och 1970-talen. Professorerna kunde därmed frigöras för forskning och handledning inom forskarutbildningen.

Antalet lektorer har ökat från 3 700 1984 till drygt 6 300 år 2004. Vid två tillfällen har antalet minskat. Det har skett i samband med lärartjänstreformen 1986 och i samband med befordringsreformen 1999.

Förslagen från lärartjänstutredningen, LÄTU, (SOU 1980:3) innebar att en mer enhetlig tjänstestruktur infördes inom hela högskoleområdet med ett mindre antal tjänstebestämmelser (SFS 1985:702). Reformen innebar möjligheter till en mer rörlig arbetsplanering där lärare och forskare kunde tilldelas skiftande arbetsuppgifter inom undervisning, forskning och ad-

ministration. Syftet var också att åstadkomma ett bättre samspel mellan forskning och utbildning samt en förbättring av institutionernas möjligheter att åta sig uppdrag från externa finansiärer. Två nya tjänstebestämmingar infördes, nämligen högskolelektor och högskoleadjunkt. Till dessa tjänstebestämmingar överfördes ett stort antal olika tjänster. Minskningen av antalet lektorstjänster berodde huvudsakligen på att personer som haft lektorstjänster som inte krävt doktorskompentens, främst metodiklektorer inom lärarutbildningen, överfördes till benämningen högskoleadjunkt. Åtgärden var naturligt nog föga populär inom lärarutbildningarna.

Som en följd av befodringsreformen 1999, då behöriga lektorer efter ansökan kan befodrivas till en anställning som professor, minskade antalet lektorer mellan 1999 och 2000. Nedgången var dock temporär och antalet lektorer har stigit kraftigt sedan dess.

Adjunkter

1984 fanns det 2 000 adjunkter vid de statliga universiteten och högskolorna. Som ett resultat av lärartjänstreformen införlivades flera andra personalgrupper under benämningen högskoleadjunkt. Antalet steg därför med över 1 000 helårspersoner mellan 1986 och 1987 och har sedan fortsatt att öka. Under senare delen av 1990-talet var ökningen särskilt stor, delvis beroende på att vårdhögskolorna med många adjunkter kom med i statistiken. En smärre minskning kan noteras för 2004.

Annan forskande och undervisande personal

I denna grupp ingår ett stort antal olika tjänstebestämmingar. De största är forskare, forskningsassistent och amanuens. Efter lärartjänstreformen minskade denna grupp kraftigt för att nå ett minimum 1993. Därefter har denna personalgrupp åter ökat, och den uppgick 2004 till drygt 3 700 personer.

Teknisk och administrativ personal

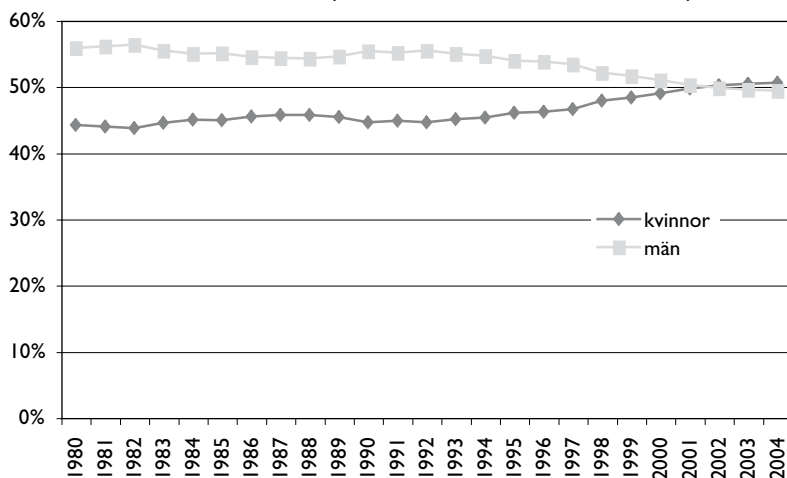
I samband med utvecklingen av personalstatistiken 2001 ombads lärosätena att identifiera den del av den tekniska och administrativa personalen som har forskande eller undervisande arbetsuppgifter och även ange ämnesområde för denna verksamhet. Dessa personer finns med i statistiken

fr.o.m. 2001. Det är t.ex. forskningsingenjörer och projektledare. År 2004 fanns det 2 000 personer i denna grupp.

Andelen kvinnor ökar

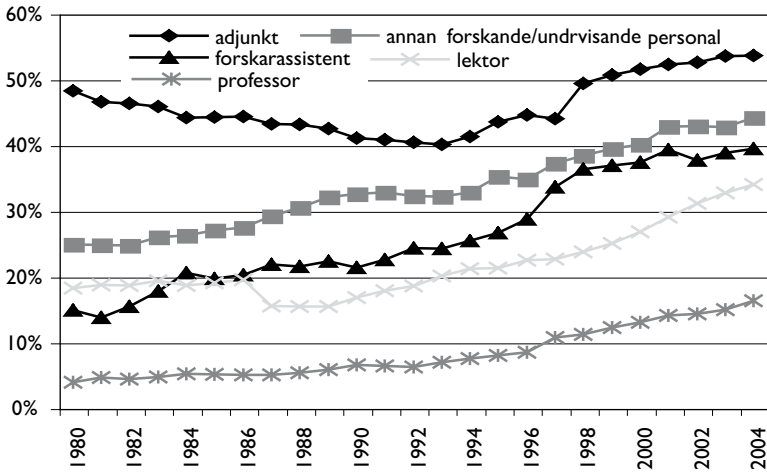
Andelen kvinnor bland den totala personalen har sedan 1980 ökat från 44 till 51 procent. Ökningen har främst skett under den senaste tioårsperioden. Högst andel kvinnor finns bland den administrativa personalen och bibliotekspersonalen, där andelen 2004 uppgick till 77 respektive 74 procent.

Figur 12. Andelen kvinnor bland den totala personalen vid universitet och högskolor 1980–2004. Under den senaste tioårsperioden har andelen ökat från 46 till 51 procent.

Bland den undervisande och forskande personalen har andelen ökat från 25 till nästan 40 procent. Men det är stora skillnader mellan olika lärarkategorier. Högst andel kvinnor finns bland adjunkterna. Andelen har ökat från 41 till 54 procent under den senaste tioårsperioden, bl.a. beroende på att vårdhögskolorna med hög andel kvinnliga adjunkter integrerats i statliga lärosäten. Lägst andel kvinnor återfinns bland professorerna, där andelen 2004 var 16 procent. Relativt sett har dock ökningen bland professorer varit stor. Andelen 1980 var endast 4 procent. Även inom de andra lärarkategorierna har andelen kvinnor ökat markant.

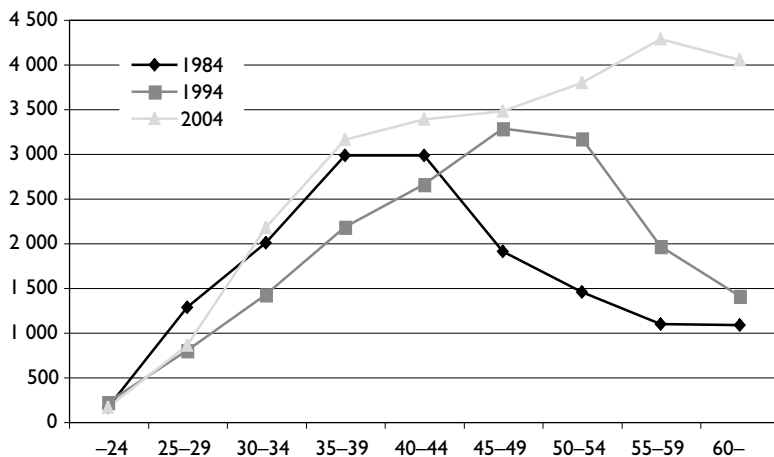
Figur 13. Andelen kvinnor bland forskande och undervisande personal 1980–2004. Andelen kvinnor ökar inom alla lärarkategorier. Andelen är lägst bland professorerna men under perioden har andelen ökat från 4 till 16 procent.

En åldrande lärarkår

Ålderssammansättningen bland den undervisande och forskande personalen har förändrats avsevärt under den gångna tjuugoårsperioden, och antalet personer som uppnår pensionsåldern har ökat kraftigt. Utgående från åldersfördelningen 1984 skulle 2 200 lärare och forskare inom högskolan uppnå pensionsåldern 65 år under den kommande tioårsperioden. Med åldersfördelningen 1994 som utgångspunkt skulle 3 400 personer uppnå pensionsåldern under den kommande tioårsperioden fram till 2004. Och i dag är situationen den att inte mindre än 8 300 lärare och forskare är 55 år eller äldre och alltså uppnår 65-årsåldern inom den kommande tioårsperioden. Det har således skett en dramatisk förändring av lärarkårens ålder. ”Fyrtialisternas uttåg” avspeglas tydligt i det växande antalet pensioneringar framöver.

Figur 14. Den undervisande och forskande personalens ålder 1984, 1994 och 2004. En tydlig förskjutning mot högre åldrar har skett under tjuugoårsperioden sedan 1984. Under den kommande tioårsperioden uppnår 8 300 personer pensionsåldern 65 år. Motsvarande antal 1984 var 2 200.

Från Kansler för rikets universitet till Högskoleverk

Traditionen med en kansler för universiteten går tillbaka till medeltiden. Då Uppsala universitet bildades 1477 blev ärkebiskopen kansler för universitetet. Under 1600-talet hade universiteten i Uppsala och Lund var sin kansler, men från början av 1800-talet valdes samma person, en ordning som bestod till 1893. Då fastställdes att kanslersämbetet skulle vara gemensamt och omfatta de båda universiteten och dessutom Karolinska institutet. Den officiella benämningen var Kansler för rikets universitet.

Efter en tämligen omfattande debatt i Riksdagen beslutades 1937 att kanslern skulle avlönas. Härigenom markerades kanslerns beroende av statsmakten. Kanslern hade sedan gammalt ett antal funktioner, främst av granskande natur. Men kanslern skulle även uttala sin mening i utnämnandefrågor. 1956 utfärdade statsmakterna nya universitetsstatuter. I dessa bestämdes bl.a. att kanslern varje år skulle avge anslagsframställning, s.k. petita, inom sitt område. Nya bestämmelser infördes beträffande val av kansler. Han skulle väljas av elektorer från lärosätena, vilka utsågs av de ordinarie ledamöterna av fakulteterna eller motsvarande.

Som en illustration till utvecklingen från detaljerad centralstyrning på statsmaktsnivå till mål- och resultatstyrning i dagens högskolesystem beskrivs i det följande motiven till inrättandet av de centrala högskolemyndigheterna och deras förändrade uppgifter och roll.

Universitetskanslersämbetet 1964–1976

Universitetsutredningen som tillsattes 1955 lämnade under perioden fram till 1963 sju betänkanden om högre utbildning och forskning i Sverige. Det sista betänkandet avsåg universitetens och högskolornas organisation och förvaltning och även förvaltningen på nationell nivå. 1964 utfärdade statsmakterna en universitetsstadga som skulle ersätta 1956 års statuter. I universitetsstadgan fastslogs att ”Universitetskanslersämbetet är central myndighet för universiteten”. Ett nytt ämbetsverk, Universitetskanslersämbetet (UKÄ) inrättades 1964.

Departementschefen Ragnar Edenman motiverar i propositionen 1964:50 inrättandet av en central myndighet på följande sätt:

”Enligt min mening föreligger övertygande motiv för en förenhetligad central universitets/högskoleledning. Jag vill härvidlag kanske något starkare än utredningen gjort trycka på behovet av enhetlighet i planeringsarbetet för universitets/högskoleväsendets fortsatta utbyggnad. Jag vill också stryka under, att en för de skilda läroanstalternas gemensam överstyrelse och ett för dem gemensamt planeringsarbete är förutsättningen för det intensifierade samarbete dem emellan och det sambruk av institutionella och personliga resurser, utan vilket det vid 1963 års riksdag beslutade utbyggnadsprogrammet för universitet och högskolor enligt min mening svårigen kan genomföras inom avsedd tid.”

Universitetskanslersämbetet fick ansvaret för universitetens och högskolornas administrativa ledning och för planeringen av den fortsatta utbyggnaden av högre utbildning och forskning. Universitetskanslern var verkets chef.

För planeringen av fakulteternas utbildnings- och forskningsresurser inrättades fem fakultetsberedningar för följande områden: en för humaniora och teologi, en för rätts- och samhällsvetenskaperna, en för medicin, odontologi och farmaci, en för matematik och naturvetenskap samt en för de tekniska vetenskaperna. Beredningarna bestod av ordförande och ytterligare åtta ledamöter, samtliga förordnade av Kungl. Maj:t. Så småningom utvidgades antalet ledamöter, och i början av 1970-talet bestod fakultetsberedningarna av vardera tolv till fjorton ledamöter, sammanlagt alltså omkring 70 personer.

Verkets styrelse bestod av universitetskanslern som var ordförande, de fem ordförandena i fakultetsberedningarna samt ytterligare tre ledamöter som förordnades av Kungl. Maj:t.

UKÄ organiserades i byråer. En planeringsbyrå som samtidigt skulle vara sekretariat åt fakultetsberedningarna, en utbildningsbyrå, en administrativ byrå och en rationaliseringsgrupp.

UKÄ blev central myndighet även för den högre tekniska utbildningen, som sedan 1947 sorterat under Överstyrelsen för de tekniska högskolorna. Överstyrelsen lades ner. De tekniska högskolornas olika avdelningar, eller sektioner som de senare kallades, hade sedan 1947 s.k. avdelningsråd knutna till sig. Dessa fungerade som avnämarnas kontaktorgan till utbildningen vid de olika avdelningarna. U55 hade föreslagit att centrala utbildningsråd skulle organiseras för de olika slagen av civilingenjörsutbildning och så blev också fallet. Till UKÄ knöts tio utbildningsråd för de tekniska vetenskaperna, ett råd för varje sektion. Enligt den ursprungliga

instruktionen för UKÄ skulle ledamöterna i råden förordnas av Kungl. Maj:t, men redan 1965 bemyndigades UKÄ att förordna såväl ordförande som övriga ledamöter i råden. I de tio utbildningsråden fanns omkring 90 personer, främst direktörer och överingenjörer från olika företag men även företrädare för olika myndigheter. Utbildningsråden granskade sektionernas förslag till anslagsäskanden och yttrade sig över sektionernas förslag till tillsättningsprogram för professurer. Utbildningsbyrån inom UKÄ fungerade som administrativ bas för råden, och för några av råden fungerade anställda vid byrån som sekreterare.

UKÄ skulle varje år lämna anslagsframställning till statsmakterna för hela högskoleområdet. Innan styrelsen fattade beslut om olika prioriteringar behandlades frågorna i fakultetsberedningarna. Därefter lämnades förslagen till anslagsäskanden till styrelsen för beslut.

UKÄ skulle enligt statsrådet Edenman fungera som ”en permanent universitetsutredning”, och olika utredningar om större eller mindre frågor inom forskning och högre utbildning genomfördes. Redan 1965 tillsatte UKÄ den universitetspedagogiska utredningen (UPU), som lämnade ett principbetänkande 1970. De pedagogiska frågorna blev alltmer centrala och en särskild enhet för pedagogiskt utvecklingsarbete inrättades.

Utredningen 1968 om fasta studiegångar vid de filosofiska fakulteterna (UKAS) är förmodligen den mest kända. Efter statsmaktsbeslut 1969 vidtog ett omfattande administrativt arbete inom UKÄ med att fastställa s.k. normalstudieplaner för de olika utbildningarna. En mängd tillämpningsföreskrifter utfärdades så att lärosätena kunde efterleva regelsystemet.

UKÄ ansvarade från 1968 för central antagning till spärrade utbildningslinjer vid universiteten och vissa fackhögskolor.

Universitets- och högskoleämbetet 1976–1992

Inför reformen av grundutbildningen 1977 var det dags för ett nytt centralt ämbetsverk. Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ) inrättades den 1 oktober 1976, och därmed upphörde UKÄ, Nämnden för socionomutbildning, samarbetsnämnden för journalishögskolorna och Skolöverstyrelsens byrå L1 för lärarutbildning med dess intagningssektion. UHÄ skulle planera och samordna uppgifter av rikskaraktär för högskoleområdet. Samtidigt skedde en viss decentralisering av beslutanderätten i en del frågor till lärosätena.

UHÄ skulle svara för översiktlig och samordnande planering för den grundläggande högskoleutbildningen och utarbeta förslag till planerings-

ramar (nybörjarplatser) för de olika utbildningarna. Vidare skulle UHÄ ta initiativ till utveckling av de allmänna utbildningslinjerna och även ge information och rådgivning m.m. UHÄ skulle också ge riksdagen och regeringen underlag för beslut om inriktningen och utvecklingen av utbildnings- och forskningsresurserna och om villkoren för verksamheten inom högskoleområdet. Verket skulle vidare svara för översiktlig och samordnande planering av forskarutbildning och forskning samt varje år avge anslagsframställning för hela högskoleområdet.

Liksom fallet varit med UKÄ fick UHÄ en beredningsorganisation. Fem planeringsberedningar inrättades. Dessa svarade för var sin yrkesutbildningssektor och även för motsvarande fakulteter. Ansvarsområdena för de fem planeringsberedningarna var:

- Tekniksektorn samt tekniska och matematisk-naturvetenskapliga fakulteter,
- Administrativa, ekonomiska och sociala sektorn samt samhällsvetenskapliga och juridiska fakulteter,
- Vårdsektorn samt medicinska, odontologiska och farmaceutiska fakulteter,
- Sektorn för undervisningsyrken,
- Kultur- och informationssektorn samt humanistiska och teologiska fakulteter.

Dessutom inrättades en antagningsnämnd för principiella frågor rörande antagningen till grundläggande högskoleutbildning.

Utbildningsråden för de tekniska vetenskaperna lades efter en tid ner, delvis beroende på att de nyinrättade linjenämnderna vid lärosätena innehöll företrädare för avnämarna, och avsikten var att dessa skulle ta till vara avnämarentresserna i utbildningsplaneringen.

UHÄ organiserades i sju byråer. Tre UF-byråer för utbildning och forskning inom de fem yrkesutbildningssektorerna och tillhörande fakulteter. Dessutom inrättades byråer för forskning och utvecklingsarbete för högskoleutbildningen, budget och basresurser, central antagning samt förvaltning. Vidare fanns en informationssektion och ett revisionskontor. Från mitten av 1980-talet utvecklades också en funktion för värdering av utländska högre examina.

I jämförelse med UKÄ fick UHÄ ett utökat ansvarsområde. Det nya verket fick överta funktioner från flera centrala myndigheter. Den översiktliga planeringen av högskoleområdet kom att kräva större arbetsinsatser än

tidigare. Samtidigt decentraliserades vissa frågor till lärosätena. Vid UHÄ fanns 1977/78 cirka 235 helårstjänster och vid regionstyrelserna cirka 50.

Universitetskanslerns dubbla ansvar kvarstod i den nya organisationen. Han skulle svara för att statsmakternas utbildningspolitik fullföljdes men samtidigt även ta hänsyn till universitetens och högskolornas synpunkter på utvecklingen inom högskoleområdet. Denna dubbla funktion skulle dock upphöra vid nästa reform av den högre utbildningen 1993.

UHÄ:s roll och arbetsuppgifter kom så småningom alltmer att diskuteras och planeringssystemet för högre utbildning att ifrågasättas. Regionstyrelserna lades ner 1988, då även en ny, åtskilligt bantad instruktion för UHÄ utfärdades. Dock kvarstod planeringsfunktionerna såväl för grundutbildning som för forskarutbildning och forskning. Statsmakterna krävde insatser för rationalisering och besparingar avseende den administrativa verksamheten. Betoningen lades på uppföljning, utvärdering och tillsyn snarare än planering. 1990 uppgick antalet helårstjänster inom UHÄ till 189.

I kompletteringspropositionen (prop. 1990/91:150) fick UHÄ ändrade arbetsuppgifter. I fortsättningen skulle UHÄ inte lämna anslagsframställning för hela högskoleområdet, utan lärosätena skulle avge sina anslagsframställningar direkt till regeringen. Därmed försvann den viktigaste planeringsuppgiften från UHÄ. Systemet med av statsmakterna fastställda utbildningslinjer skulle upphöra och därmed resurstilldelningen via planeringsramar (nybörjarplatser) för den grundläggande utbildningen. I stället skulle en examensordning införas. Tjänster som professor skulle i fortsättningen inrättas av berörda lärosäten som även skulle tillsätta tjänsterna.

Efter regeringsskiftet hösten 1991 lämnade den nya regeringen en proposition i december 1991 (prop. 1991/92: 76) där det bl.a. föreslogs att UHÄ och utrustningsnämnden för universitet och högskolor (UUH) skulle läggas ner den 1 juli 1992. Samtidigt föreslogs att en servicemyndighet under ledning av en generaldirektör och ett utvärderingssekretariat som skulle ledas av en universitetskansler skulle inrättas. Utvärderingssekretariatet, sedermera omdöpt till Kanslersämbetet, fick ansvaret för kvalitetsbedömning av utbildning och forskning vid universitet och högskolor.

Verket för högskoleservice

Verket för högskoleservice (VHS) inrättades den 1 juli 1992. Vid samma tidpunkt upphörde UHÄ och UUH. VHS övertog en del av uppgifterna från UHÄ. Uppgifterna för VHS var bl.a. att svara för uppföljningen av

verksamheten inom högskoleområdet och att informera om denna verksamhet, att arbeta med samordnad antagning av studenter, att biträda med juridisk rådgivning, att värdera utländsk högskoleutbildning, att biträda vid upphandling m.m. I samband med att Högskoleverket inrättades den 1 juli 1995 omvandlades VHS till en avgiftsfinansierad servicemyndighet, medan myndighetsuppgifterna överfördes till Högskoleverket. VHS genomför samordnad antagning till programutbildningar på uppdrag av universitet och högskolor och utför även bedömningar av utländska gymnasiebetyg. Ett nytt nationellt antagningssystem är under utveckling. VHS erbjuder också statliga myndigheter olika tjänster såsom upphandlingsstöd, verksamhetsutveckling samt juridisk och upphandlingsteknisk rådgivning och tecknar även statliga ramavtal för olika myndigheters räkning. VHS har under senare år utvecklat området systemförvaltning och svarar numera för den tekniska förvaltningen av studiedokumentationssystemet Ladok.

Sveriges universitets- och högskoleförbund

Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) bildades 1995. Förbundet tillvaratar universitetens och högskolornas intressen utåt och verkar inåt i frågor där samordning behövs. 40 lärosäten är medlemmar och samverkan sker på frivillig grund. Förbundet är en arena för diskussioner och ställningstaganden i högskolepolitiska frågor. Arbetsformerna omfattar konferenser, seminarier, remissvar, uppvaktningar och utredningar. Förbunds församlingen är det högsta beslutande organet i förbundet. Den består av alla medlemmar och sammanträder två gånger per år. Styrelsen utses av förbunds församlingen och har en tvåårig mandatperiod. Förbundet finansieras av medlemsavgifter.

Högskoleverket 1995–

Då Högskoleverket bildades införlivades Kanslersämbetet och Rådet för grundläggande högskoleutbildning i organisationen. Verket svarar även för kansliresurserna för Överklagandenämnden för högskolan och Högskolans avskiljandenämnd. Rådet för grundläggande utbildning, numera Rådet för högskoleutbildning, inrättades 1990, men från och med 2006 avvecklas rådet vid Högskoleverket och rådets uppgifter överförs till Myndigheten för nätverk och samverkan inom högre utbildning (se avsnittet Pedagogiskt utvecklingsarbete).

Högskoleverkets uppgifter kan delas in i områdena utvärdering, tillsyn, uppföljning och information.

Utvärderingsverksamheten ska bidra till att kvaliteten vid universitet och högskolor förbättras. Detta sker genom ämnes- och programutvärderingar. Prövningar görs även av ansökningar från lärosätena om rätten att utfärda examina inom ett visst område. Dessutom prövas rätten till vetenskapsområde. Under perioden 1995–1999 prövade Högskoleverket även rätten för lärosäten utan fakultetsorganisation att inrätta professurer.

Verket utövar tillsyn över universitet och högskolor och ser till att lagar och regler följs.

I utredningar och specialstudier analyseras verksamheten vid universitet och högskolor. Detta görs både på eget initiativ och på uppdrag av regeringen. Verket är även statistikansvarig myndighet för högskoleområdet. Statistiska uppgifter samlas in och analyseras. Resultaten av uppföljnings- och utredningsverksamheten presenteras i rapporter och promemorior.

Högskoleverket beslutar om olika föreskrifter beträffande tillträdes- och urvalsregler för högre utbildning.

Bedömning av avslutade utländska utbildningar hör också till verkets uppgifter, liksom att göra behörighetsprövningar och utfärda behörighetsbevis till personer med utländsk lärarutbildning.

Högskoleverket informerar om och uppmuntrar till studier vid universitet och högskolor.

Internationellt perspektiv

Högre utbildning och forskning är och har alltid varit internationell till sin karaktär. Det internationella perspektivet har kommit alltmer i fokus. Behovet att kunna jämföra olika länders utbildningar har successivt ökat, framför allt under senare decennier.

Sedan början av 1990-talet har OECD samlat in och publicerat jämförande utbildningsstatistik från olika länder. Statistiken har utvecklats genom OECD-projektet Indicators of Education Systems (INES). Ett stort antal länder deltar i projektet. Resultaten publiceras årligen i publikationen *Education at a Glance* (EaG). Även Europeiska unionen publicerar ett flertal rapporter med jämförande data om utbildningen i medlemsländerna. Möjligheterna till jämförelser av olika länders statistik har förbättrats. Det finns dock fortfarande problem med bl.a. definitioner av statistiska variabler, vilket gör att jämförelser mellan länder kan bli missvisande.

I det följande ges några exempel på indikatorer från *Education at a Glance*.

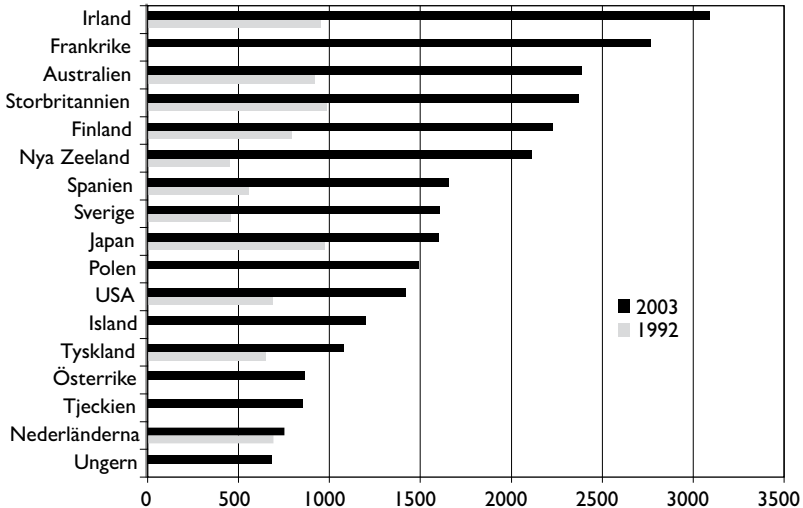
När det gäller resurser för högre utbildning och forskning relaterat till bruttonationalprodukten (BNP) placerar sig Sverige högt i flera av EaG-indikatorerna. Och detta har gällt under många år. Sydkorea, USA och Kanada avsätter sedan flera år den högsta andelen av BNP till högskolesektorn. Andelen är 2,2–2,6 procent. Därefter följer Danmark, Finland och Sverige med 1,8–1,9 procent.

Liksom i Sverige har högre utbildning expanderat i många länder. Mellan 1995 och 2002 har antalet studenter i högre utbildning ökat med i genomsnitt 40 procent i OECD-länderna. Sverige hamnar på 35 procent under denna period, men utbyggnadstakten var högre i Sverige under första hälften av 1990-talet. Det är stor variation i utbyggnadstakt mellan länderna, vilket delvis kan förklaras med skillnader i utgångsläge.

Vid en jämförelse av fördelningen av examina på olika ämnesområden inom högre utbildning uppvisar länderna vissa särdrag. Sverige har hög andel examinerade inom medicin och vård. Detta gäller även för de övriga nordiska länderna och för Belgien och Nederländerna. Däremot har Sverige relativt låg andel inom samhällsvetenskap. Andelen är 21 procent, medan genomsnittet är 32 procent. Tyskland och Sverige har hög andel

examinerade inom teknik och naturvetenskap, 31 procent, men här ligger Sydkorea högst med 38 procent.

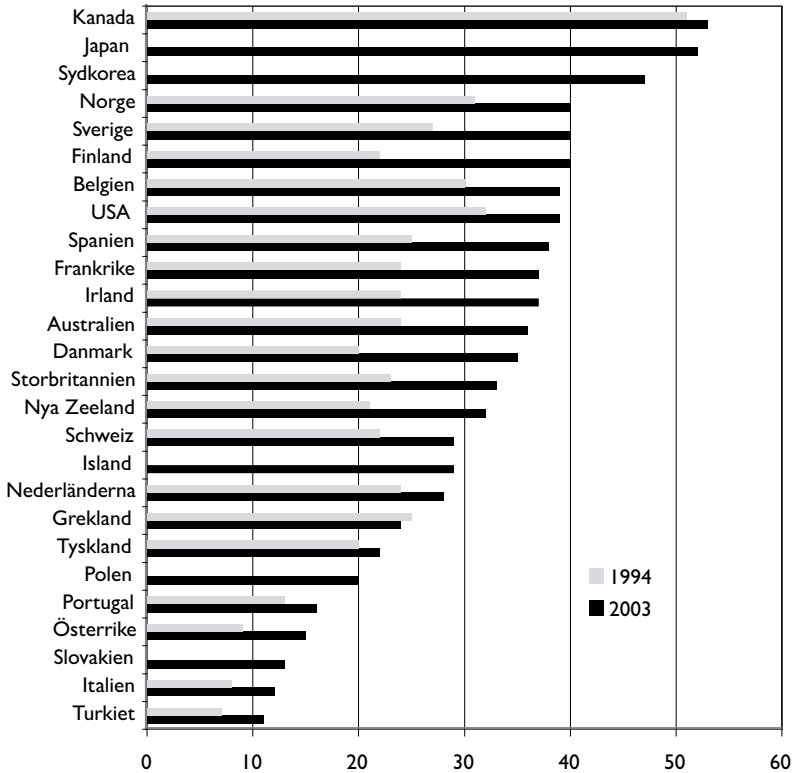
Figur 15. Antalet examinerade inom naturvetenskap och teknik (ISCED 5A) per 100 000 i arbetskraften i åldern 25–34 år, 1992 och 2003. I många länder har examinationen ökat kraftigt inom teknik och naturvetenskap under perioden.

En indikator som visar antalet examinerade inom naturvetenskap och teknik har sedan början av 1990-talet använts av OECD. Sverige hade i början av 1990-talet ett mycket lågt utflöde på arbetsmarknaden av examinerade inom naturvetenskap och teknik i jämförelse med andra OECD-länder. Många länder har under 1990-talet och början av 2000-talet ökat antalet examinerade inom naturvetenskap och teknik. Även Sverige har gjort satsningar inom området, och från en bottenplacering de första åren på 1990-talet ligger nu Sverige över ländergenomsnittet och i övre hälften av skalan.

Satsningarna på forskarutbildningen under 1990-talet placerar Sverige högst av alla OECD-länder när det gäller examinerade. Andra länder med relativt hög andel examinerade i forskarutbildning är Schweiz, Tyskland och Finland.

Figur 16. Andelen personer med högre utbildning i åldersgruppen 25–34 år. I Sverige, Norge och Finland är andelen 40 procent vilket ger en fjärdeplats på skalan.

Befolkningens utbildning är en ofta använd indikator. Utbyggnaden av högre utbildning i flertalet länder har medfört att andelen personer med högre utbildning har stigit. För Sveriges del har utbyggnaden medfört att andelen personer med högre utbildning har stigit från 27 procent 1994 till 40 procent 2003 i åldersgruppen 25-34 år. Även Norge och Finland har cirka 40 procent. Kanada, Japan och Sydkorea är de enda OECD-länder som uppvisar högre andelar i denna åldersgrupp. Denna jämförelse inkluderar även kortare högskoleutbildningar. En jämförelse som omfattar minst treårig högskoleutbildning utfaller något sämre för Sveriges del. Då har nio länder högre andelar än Sverige.

Internationalisering i Sverige

Under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet togs initiativ på nationell nivå för att förstärka internationaliseringen av den svenska högskolan.

Motiven var bl.a. att öka den svenska industrins internationella konkurrenskraft men också att främja solidaritet med utvecklingsländerna. UKÄ tillsatte 1972 en internationaliseringsutredning. Utredningens betänkande kom 1974, och därmed startade ett mer strukturerat arbete med att internationalisera den svenska högskolan. Med början i mitten av 1970-talet avsatte UHÄ särskilda medel för internationalisering. Medlen användes framför allt till att göra det möjligt för studenter och lärare att studera eller undervisa utomlands. De öronmärkta medlen upphörde så småningom, men lärosätena avsätter själva resurser för internationalisering.

I den nya högskolelagen 1977 föreskrevs att utbildningen skulle främja förståelsen för andra länder och för internationella förhållanden. Ytterligare åtgärder för internationalisering var att Nordiska ministerrådet 1975 fattade beslut om nordisk tentamensgiltighet, dvs. godkända tentamensprov i ett nordiskt land skall ha giltighet i ett annat nordiskt land. År 2001 ratificerade Sverige den s.k. Lissabonkonventionen om erkännande av bevis avseende högre utbildning i Europaregionen. Därmed utvidgades rätten för en student att tillgodoräkna utbildning.

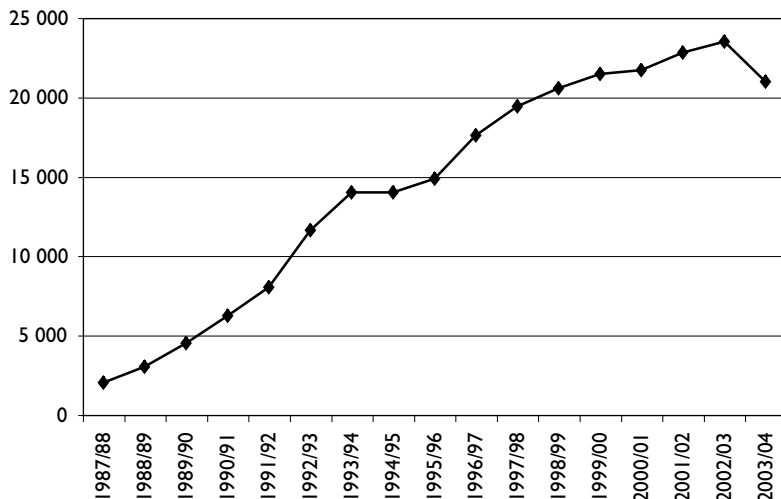
Vid universitet och högskolor bedrivs många aktiviteter som ingår i internationaliseringen. Forskningen inom många områden är i sig internationell till sin natur. Inom både grundutbildning och forskarutbildning och även för lärare är många lärosäten partner i nätverk för utbyten. Förutom olika utbytesprogram finns även bilaterala avtal mellan lärosäten i Sverige och utländska universitet och högskolor. Dessa aktiviteter har successivt utvecklats och blivit mer omfattande.

Mobilitet

1989 ändrades studiemedelssystemet så att det blev möjligt att studera utomlands med svenska studiemedel, och därmed ökade antalet svenska studenter utomlands dramatiskt. De utlandsstuderande kan delas in i två grupper. Det är dels s.k. freemovers som själva arrangerar sina utlandsstudier, dels studenter som deltar i utbytesprogram. Flera program etablerades i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. Nordplus, det nordiska studerande- och lärarutbytet startade 1989, och Comett öppnades för svenskt deltagande 1990. Comett var ett samarbetsprogram mellan universitet och näringsliv över nationsgränserna. Det största utbytesprogrammet Erasmus kunde utnyttjas av svenska studenter fr.o.m. 1992, och därmed ökade möjligheterna ytterligare till utlandsstudier. Dessa förstärktes efter Sveriges

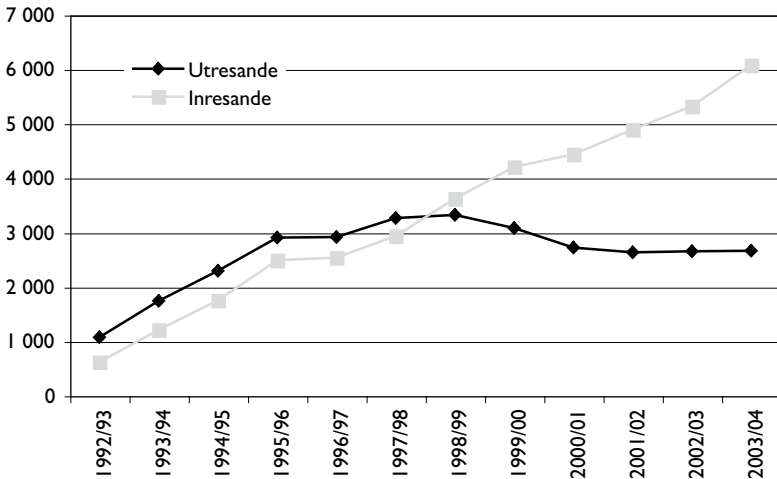
inträde i Europeiska unionen 1995, då alla unionens utbytesprogram blev tillgängliga för svenska studenter.

Figur 17. Utlandsstuderande på egen hand (freemovers) läsåren 1987/88–2003/04. Antalet freemovers har ökat kraftigt med undantag för läsåret 2003/04.

Antalet freemovers har ökat från några tusen i slutet av 1980-talet för att läsåret 2003/04 uppgå till 21 000. Statistiken baseras på Centrala studiestödsnämndens statistik över studiestöd för utlandsstudier. I antalet ingår även personer som studerar språk på eftergymnasial icke akademisk nivå.

Figur 18. Utresande och inresande Erasmusstudenter från och till Sverige läsåren 1992/93–2003/04. Antalet utresande Erasmusstudenter har stigit från drygt 1 000 1992/93 till 2 700 2003/04.

I utbytesprogrammet Erasmus var antalet utresande studenter drygt 1 000 1992/93 för att nå ett maximum på 3 300 läsåret 1998/99. Därefter har antalet gått ner till knappt 2 700 utresande studenter läsåret 2003/04. Utöver Erasmusprogrammet deltar omkring 3 300 studenter i andra utbytesprogram, t.ex. Nordplus, Linnaeus-Palme och bilaterala avtal. Det totala antalet utresande studenter har de senaste femton åren således ökat från cirka 1 000 till 27 000.

De flesta utlandsstuderande väljer att studera i Europa, främst i Storbritannien, Spanien och Frankrike. Fördelningen av utresande studenter på dessa tre länder har inte förändrats i någon större utsträckning under den senaste tioårsperioden. Även USA har genom åren tagit emot många svenska studenter. I Australien studerade 3 000 studenter läsåret 2003/04, vilket är omkring tio gånger fler än i mitten av 1990-talet.

Någon heltäckande statistik över inresande studenter i grundutbildningen finns inte. Men inom utbytesprogrammen kom 9 000 studenter till Sverige, varav 6 100 inom Erasmusprogrammet. När det gäller freemovers finns uppgifter endast för de två senaste åren. Läsåret 2003/04 var antalet freemovers i Sverige cirka 5 000, vilket sannolikt är en underskattning. Antalet utresande forskarstuderande har sedan 1999 varierat mellan 700 och 900 personer. Inresande forskarstuderande varierade mellan 700 och 1 000 personer under samma tidsperiod. Större delen av utbytet sker med länder inom EU. Knappt hälften av de utresande studerade i ett EU-land, och ungefär lika stor andel av inresande kom från ett EU-land till Sverige.

Uppgifterna avser poänggivande delar av forskarutbildningen, och för inresande forskarstuderande avses de som inte är antagna till svensk forskarutbildning utan avser att endast göra en del av sin utbildning i Sverige. Därutöver finns det många inresande doktorander som genomför hela sin forskarutbildning i Sverige. Det är först under senare år som det finns statistik över gästdoktorander. Av doktorandnybörjarna läsåret 2002/03 var knappt 10 procent gästdoktorander, vilket sannolikt är en underskattning då doktorander från övriga Norden och EU inte behöver söka uppehållstillstånd för inresa till Sverige.

Inom Erasmusprogrammet finns också lärarutbyte. Under perioden 1997/98 till 2003/04 har antalet utresande lärare ökat från omkring 300 till 500. Utbytena inom Erasmus är korta, i genomsnitt endast 5–6 dagar. Dessutom redovisar lärosätena utresande lärare där utbytet är minst tre månader. Under den senaste femårsperioden har antalet utresande lärare i denna kategori varit omkring 300 och snarare minskat något under senare år.

Bolognaprocessen

Bolognaprocessen är en del av den s.k. Lissabonprocessen. Vid stats- och regeringschefernas toppmöte i Lissabon år 2000 beslutades om en strategi för ekonomisk tillväxt och full sysselsättning inom Europeiska unionen. Det beslutades att Europa år 2010 skall vara ”världens mest konkurrenskraftiga och dynamiska kunskapsbaserade ekonomi.” Detta kräver en ambitiös utbildnings- och forskningspolitik. EU:s ministerråd för utbildning lade vid Europeiska rådets toppmöte i Stockholm år 2001 fram en rapport om gemensamma mål för utbildningssystemen inom EU. Ett av målen är att öppna utbildningssystemen mot omvärlden och bl.a. öka möjligheterna till rörlighet och utbyten mellan utbildningssystemen i Europa. Inom detta mål är Bolognaprocessen en viktig del även om denna process inte direkt är en del av EU-arbetet.

1999 undertecknade företrädare för 29 europeiska länder Bolognadeklarationen. Syftet var att stärka utvecklingen av samarbetet inom högre utbildning i Europa. Framför allt skulle studenternas rörlighet mellan ländernas utbildningssystem och arbetsmarknad främjas.

Deklarationen innehåller tre övergripande mål:

- Främja rörlighet (mobility)
- Främja anställningsbarhet (employability)

- Främja Europas konkurrenskraft som utbildningskontinent (competitiveness)

De övergripande målen bryts ner i sex operativa mål:

- Tydlig examensstruktur, internationellt jämförbar
- Examensstruktur indelad i två nivåer
- Ett poängsystem skall införas, European Credit Transfer System (ECTS)
- Hinder för fri rörlighet ska undanröjas
- Samarbetet om kvalitetsfrågor skall ökas
- Den europeiska dimensionen inom högre utbildning skall utvecklas

Hitills har tre uppföljningsmöten på ministernivå hållits. Vid det första mötet i Prag 2001 anslöt sig ytterligare länder, och antalet utökades därmed till 33. Ett andra möte hölls i Berlin 2003. Då enades man om att införa forskarutbildningen som en tredje utbildningsnivå. Dessutom fastställdes tre prioriterade delmål för processen fram till nästa möte:

- Kvalitetssäkring av högre utbildning,
- Erkännande av examina och studieperioder,
- Implementering av deklarationens system med två nivåer inom grundutbildningen.

Ett tredje möte hölls i Bergen 2005, vid vilket ytterligare länder anslöt sig. Antalet deltagande stater blev 45.

För svenskt vidkommande har regeringen i propositionen *Ny värld – Ny högskola* (prop. 2004/05:162), föreslagit tre nivåer inom högre utbildning: grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå.

Bilaga.

Universitet och högskolor

Universitet och högskolor 2005

Universitet och fackhögskolor	Tillkomst	Kommentar
Uppsala universitet	1477	Nordens äldsta universitet
Lunds universitet	1666	Tidigare fanns dansk prästutbildning i Lund
Göteborgs universitet	1954	Högskola 1891, jämställd med universitet 1907
Stockholms universitet	1960	Högskola 1878, jämställd med universitet 1904
Umeå universitet	1965	Tandläkar- och läkarutbildning från 1956 och 1957
Linköpings universitet	1975	Universitetsfilial 1967
Karolinska institutet	1810	Jämställt med universitet 1861
Kungl. Tekniska högskolan	1826	Teknologiskt institut 1826
Chalmers tekniska högskola	1829	Chalmersska Slöjdskolan 1829. Statlig 1937. Enskild huvudman 1994
Luleå tekniska universitet	1997	Högskolan i Luleå 1971
Handelshögskolan i Stockholm	1909	Enskild huvudman
Sveriges lantbruksuniversitet	1977	Sammanslagning av äldre institutioner inom lantbruk, skog, veterinärmedicin m.m.
Karlstads universitet	1999	Universitetsfilial 1967. Högskola 1977
Mittuniversitetet	2005	Mitthögskolan bildades 1993 genom sammanslagning av Högskolorna i Östersund och Sundsvall/Härnösand 1977
Växjö universitet	1999	Universitetsfilial 1967. Högskola 1977
Örebro universitet	1999	Universitetsfilial 1967. Högskola 1977

Högskolor med vetenskapsområde

Universitet och fackhögskolor	Tillkomst	Kommentar
Blekinge tekniska högskola	1988	Ursprungligen Högskolan i Karlskrona/Ronneby. Vetenskapsområde teknik 1999
Högskolan i Kalmar	1977	Vetenskapsområde naturvetenskap 1999
Högskolan i Jönköping	1977	Enskild huvudman 1994. Vetenskapsområde humanistisk-samhällsvetenskapligt
Malmö högskola	1998	Vetenskapsområde medicin 1999
Mälardalens högskola	1977	Från början Högskolan i Eskilstuna/Västerås. Namnbyte 1993

Högskolor

Universitet och fackhögskolor	Tillkomst	Kommentar
Högskolan i Borås	1977	Bibliotekshögskola 1972
Högskolan Dalarna	1977	Ursprungligen Högskolan i Falun/Borlänge. Namnbyte 1996
Högskolan i Gävle	1977	Ursprungligen Högskolan i Gävle/Sandviken. Namnbyte 1998
Högskolan på Gotland	1998	Tidigare "Högskoleutbildning på Gotland"
Högskolan i Halmstad	1983	Förskolläroartutbildning 1973
Högskolan Kristianstad	1977	Tidigare läroartutbildning m.m.
Högskolan i Skövde	1983	Högskoleutbildning från 1977
Högskolan i Trollhättan/Uddevalla	1990	Namnbyte 2006 till Högskolan Väst
Gymnastik- och idrottshögskolan GIH	1813	Kungliga Gymnastiska Central-institutet 1813, Idrottshögskolan 1992, Gymnastik- och idrottshögskolan 2005
Lärarhögskolan i Stockholm	1956	
Södertörns högskola	1997	
Danshögskolan	1963	Ursprungligen Koreografiska institutet
Dramatiska institutet	1970	
Konstfack	1844	Statlig 1859, högskola 1978
Kungl. Konsthögskolan	1735	Självständig högskola 1978
Kungl. Musikhögskolan i Stockholm	1771	
Operahögskolan i Stockholm	1773	Självständig högskola 1978
Teaterhögskolan i Stockholm	1787	Tidigare Dramatens elevskola. Nuvarande namn från 1964

Övriga utbildningsanordnare med enskild huvudman

Universitet och fackhögskolor	Tillkomst	Kommentar
Ericastiftelsen	1934	Examensrätt 1993
Ersta Sköndal högskola	1998	Sammanlagning av Ersta högskola och Stiftelsen Stora Sköndal. Examensrätt 1993
Gammelkroppa Skogsskola	1906	Tidigare skogvaktarutbildning. Examensrätt 1995
Johannelunds teologiska högskola	1862	Från början missionärsutbildning. Examensrätt 1993
Teologiska Högskolan, Stockholm	1993	Examensrätt 1993
Beckmans designhögskola	1939	Examensrätt 2001
Stockholms Musikpedagogiska Institut	1960	Examensrätt 1994
Röda korsets högskola	1867	Examensrätt 1993
Sophiahemmet högskola	1884	Examensrätt 1993

Dessutom finns ett antal enskilda utbildningsanordnare som i början av 2000-talet fick examensrättigheter för psykoterapeututbildning.